

РОЗДІЛ 4

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ РАННЬОГО ТА КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Постать Романа Мстиславича. Постать Романа Мстиславича на початку ХХІ ст. опинилася в центрі полеміки між дослідниками, частина яких намагається представити князя як дрібного авантюриста, непересічні діяння якого є не більш ніж надуманою конструкцією російського історика ХVІІІ ст. Василя Татищева¹. Однак джерела, зокрема латиномовні, а також дослідження Олександра Головка² й інших

¹ Naruszewicz A. *Historyi narodu Polskiego*. Warszawa, 1783. Т. 4. S. 57–106; Карамзин Н. М. *История государства российского*. Москва, 1991. Т. 2–3. С. 395, 412–413; Толочко О. П. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 22–36; Толочко О. П. К старым спорам о Татищеве. *А се его серебро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя*. Київ, 2002. С. 245–248; Толочко О. П. Принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? *Ruthenica*. Київ, 2003. Т. 2. С. 195–204; Толочко О. П. «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев, 2005. С. 327–328; Горovenko A. В. Меч Романа Галицкого. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и легендах. Санкт-Петербург, 2011. 480 с.

² Головка О. Б. Объединительные процессы на Руси в первой половине ХІІІ в. *Вопросы истории СССР*. Харьков, 1983. Вып. 28. С. 111–116; Головка О. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях Х – первой трети ХІІІ в. Киев, 1988. С. 82–88; Головка О. Б. Давньорусько-польські відносини на початку ХІІІ ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 1991. Вип. 1. С. 7–10; Головка О. Б. Південна Русь і половецький степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича. *Польща-Україна: історична спадщина і суспільна свідомість*. Київ; Кам'янець-Подільський, 1992. С. 16–17; Головка О. Б. Київська Русь на сторінках хроніки В. Кадлубека. *Український історичний журнал*. 1993. № 4–6. С. 27–37; Головка О. Б. На чолі об'єднаного князівства: загадкові і невідомі сторінки біографії князя Романа Мстиславича. *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції*. Львів, 1993. С. 93–95; Головка О. Б. Князь Роман Мстиславович та його доба. Київ, 2001. 240 с.; Головка О. Б. Князь Роман Мстиславович. *Вопросы истории*. 2002. № 12. С. 52–70; Головка О. Б.

науковців³ доводять протилежне. До речі, ще Михайло Грушевський

Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 223–251; Головко О. Б. Політика Королівства Угорщина щодо Південно-Західної Русі у першій половині XIII ст. *Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2006. Вип. 15. С. 151–169; Головко О. Б. Парадигма Романа Мстиславича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2007. Т. 1. С. 59–66; Головко О. Б. Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел. *Terra Cossacorum. Студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова*. Київ, 2007. С. 358–382; Головко О. Б. Межиріччя Дністра та Дунаю в політичному житті галицької землі (XI–XIII ст.). «Слово о полку Ігоревім» та його доба. Галич, 2007. С. 3–16; Головко О. Б. Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці. *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 28–48; Головко О. Б. О месте захоронения галицко-волинского князя Романа Мстиславича. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2009. № 3(37). С. 22–23; Головко О. Б. Візантія і половецький степ у політичній діяльності князя Романа Мстиславича. *XIV Сходознавчі читання А. Кримського*. Київ, 2010. С. 192–208; Головко О. Б. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ, 2021. С. 249–316.

³ Engel J. *Geschichte von Halitsch und des Vlodimir*. Wien, 1792. S. 504; Зубрицкий Д. *История древнего Галицко-Русского княжества*. Львов, 1852. Ч. 2. С. 122; Львов, 1855. Ч. 3. С. 14, 19, 25, 30; Шараневич И. *История Галицко-Володимирской Руси: от найдавейших времен до року 1453*. Львов, 1863. С. 31–49; Droba L. *Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami*. Kraków, 1881. S. 11; Андрияшев А. *Очерк истории Волинской земли до XIV столетия*. Киев, 1887. С. 143–154; Грушевский М. *Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия*. Киев, 1891. С. 246; Грушевський М. *Історія України-Руси*. Львів, 1905. Т. 2. С. 222–229, 405–406, 454, 560; Т. 3. Львів, 1905. С. 3–14; Чубатий М. *Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії*. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ)*. Львів, 1917. Т. 123–124. С. 10; Томашівський С. *Українська історія. Старинні часи і середні віки*. Львів, 1919. С. 85–89; Włodarski B. *Polityka ruska Leszka Białego*. Lwów, 1925. 84 s.; Włodarski B. *Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego*. *Kwartalnik historyczny*. Warszawa, 1969. No. 4 S. 5–18; Полонська-Василенко Н. *Історія України*. Київ, 1992. Т. 1. С. 192–193; Крип'якевич І. П. *Галицько-Волинське князівство*. Львів, 1999. С. 109–111; Котляр М. Ф. *Данило Галицький*. Київ, 1979. С. 5–27; Котляр М. Ф. *Володимир Мономах в історичній і поетичній пам'яті*. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20. С. 366–376; Войтович Л. *Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства*. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила*

звернув увагу на те, що в епосі пам'ять про Романа Мстиславича фіксована десь на рівні пам'яті про Володимира Красне Сонечко та Володимира Мономаха⁴. У Новгороді Великому ще у XV ст. на іконах князя Романа зображали як очільника новгородського війська, яке розгромило суздальців у 1170 р. Як володимирський князь, Роман Мстиславич не лише допомагав дядькові Ярославу поборотися за Київ, але й поступово приєднав до Володимира Берестейське і Дорогичинське князівства, підпорядкував собі Белзьке князівство, отримав від тестя Рюрика Ростиславича значні володіння у Київській землі, звідки можна було набирати військо чорних клобуків, що дало змогу йому стати найсильнішим із волинських князів. У 1195 р., розбивши у битві під Мозгавою претендента на краківський престол Мешка III Старого, Роман Мстиславич допоміг утвердитися на краківському престолі племінникові Лешку Білому⁵. До 1199 р. він зумів закріпитися в Галичі, об'єднавши Волинську і Галицьку землі. Навіть якщо б Роман Мстиславич не добився нічого іншого, то і цей факт є достатнім, щоб зарахувати його до плеяди видатних князів.

Роман Мстиславич відмовився від конфронтації з Візантією, яка тривала з часів відродження Другого Болгарського царства, і

Галицького. Львів, 2001. С. 13–30; Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 36–37, 470–490; Войтович Л. Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д. Домбровського. *Княжа доба. історія і культура*). Львів, 2007. Вип. 1. С. 45–58; Войтович Л. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 30–39; Войтович Л. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів. *Дриновський збірник*. Харків; Софія, 2009. Т. 3. С. 376–385; Войтович Л. Ще раз про загадку загибелі князя Романа Мстиславича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2015. Вип. 9. С. 9–22; Кралюк П. Роман Мстиславович, князь Волинський і Галицький. Луцьк, 1999. 63 с.; Dąbrowski D. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków, 2008. S. 256–265.

⁴ Грушевський М. Історія української літератури. Київ, 1993. Т. 1. С. 329–330; Київ, 1993. Т. 3. С. 31–35.

⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 686–687; Rocznik kapituły krakowskiej. MPH. Lwów, 1872. Т. 2. Р. 800; Rocznik Tracki. Monumenta Poloniae Historica (MPH). Lwów, 1872. Т. 2. Р. 835; Rocznik świętokrzyski nowy. MPH. Lwów, 1878. Т. 3. Р. 70; Rocznik kapituły gnieźnieńskiej. *Kürbis B. Dziejopisarstwo wielkopolskie w XIII i XIV wieku*. Warszawa, 1959. S. 21; Kozłowska-Budkowa S. Bolesław (1159–1195). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1936. Т. 2. S. 262; Zientara B. Mieszko III Stary. *Poczet królów i książąt Polskich*. Warszawa, 1980. S. 120; Samsonowicz H. Leszek Biały. *Poczet królów i książąt Polskich*. S. 139.

підтримав її проти половців. Цю допомогу зафіксували тогочасні візантійські автори: хроніст Нікіта Хоніат (1155–1213)⁶, поет Єфрем Енійський (перша третина XIII ст.) та хроніст Федір Скутаріот (бл. 1230 – після 1283). Союз князя з Візантією було закріплено другим шлюбом з Єфросинією-Анною, дочкою візантійського імператора Ісаака II Ангела. З нею в родину Рюриковичів прийшли грецькі імена Данило, Лев, Іраклій, Шварн (Северин), релікварій Мануїла I Комнина з часткою животворящого дерева з хреста, на якому був розіп'ятий Ісус, частина мощей св. Онуфрія, ймовірно ікона Холмської Богоматері та інші речі. Дискусія навколо постаті другої дружини Романа Мстиславича триває⁷.

Зрозуміло, що Роман Мстиславич намагався стати київським князем. Подібно до того, як німецький король після походу в Рим і коронації папою ставав імператором, а польський князь ставав сюзереном Польщі, лише здобувши Краків, так і здобуття Києва робило князя старшим на Русі. Зайнявши Київ і посадивши там двоюрідного брата, луцького князя Інгваря Ярославича, який був номінальним сюзереном Волині, Роман Мстиславич запропонував т. зв. добрий порядок. Зміст цього нововведення полягав у тому, щоб обирати, за прикладом сусідньої Священної Римської імперії, великого князя київського з-поміж шести старших князів. Ця реформа не лише б могла покласти край протистоянню Мономаховичів з Ольговичами, а й зробила б Романа Мстиславича легітимним великим князем. Тому їй спротивилися інші князі, очолені володимиро-суздальським володарем Всеволодом Юрійовичем.

Питання щодо існування в галицько-волинського князя подібних планів є причиною гострих історіографічних дискусій. За цього не береться до уваги, що у 1200 р. папа Інокентій III запропонував таку ж формулу Вельфам для обрання імператора (саме б курфюрстів, тобто парне число, що вже не було помилкою російського історіографа). Роман, чия присутність в Ерфурті засвідчена пожертвою місцевому храму, мав реальну можливість ознайомитися з цим проектом, із яким його реформа «доброго порядку» практично співпадає.

⁶ Nicetas Choniates. Historia. Bonn, 1835. P. 691–692.

⁷ Детальніше див.: Войтович Л. Галич у політичному житті Європи. С. 109–119.

Роман Мстиславич, виступивши на підтримку свояка, німецького короля Філіпа Гогенштауфена, який претендував на імператорську корону, вирушив йому на допомогу, але загинув 19 червня 1205 р. під Завихвостом у бою з військом Лешка Білого і його брата Конрада, які підтримували папу та його ставленика Оттона IV Вельфа в їх боротьбі з Гогенштауфенами. Навколо загибелі князя, як і навколо інших деталей його біографії, далі тривають дискусії⁸. Літописець величав Романа «великим князем», «вікопомним самодержцем всієї Русі», який «одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей божих ... Він кидався на поганих, як лев, був сердитий, як рись, губив їх, як крокодил, переходив через їхні землі, як орел, а хоробрий був, як тур, наслідуючи діда свого Мономаха»⁹.

Боротьба за галицький престол. Загибель Романа Мстиславича відкрила довгий період боротьби за його спадщину (1205–1238), у якій, крім синів Данила і Василька Романовичів, взяли участь їхні родичі з династій Мономаховичів і Ольговичів, угорських Арпадів і польських П'ястів та верхівка галицького боярства. Вдова Романа Мстиславича відразу після проголошення князем старшого сина – п'ятирічного Данила Романовича¹⁰ – зустрілася у Сяноку з угорським королем Андрієм II і з угорською допомогою відстояла Галич від наступу війська Рюрика Ростиславича¹¹. Перший тесть Романа Мстиславича залишив монастир і спробував поквитатися з Романовими дітьми. Битва на березі Серету біля Микулина закінчилася перемогою Рюрика Ростиславича, але галицько-волинське військо організовано відступило до Галича. Сутичку біля самого Галича, у якій мало не загинули союзники Рюрика Ростиславича – половецькі хани Котян і Сомогур Сутойовичі, виграли прихильники вдови Романа. Рюрик Ростиславич мусив відійти до Києва.

⁸ Детальніше див.: Войтович Л. Галич у політичному житті Європи. С. 277–292.

⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 715–716.

¹⁰ Дискусію щодо дати народження Данила Романовича можна вважати завершеною на користь дати 11 грудня 2001 р. – дня пам'яті св. Даниїла Стовпника (403–493), якому було посвячено монастир в Угровську (Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Львів, 2013. С. 13–16).

¹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 717.

Угорський король, який на той час ще не мав спадкоємців, планував шлюб Данила Романовича зі своєю дочкою і угорсько-галицьку унію на зразок тієї, яку було укладено з хорватами. Адже у великому Угорському королівстві самі угорці були національною меншиною серед слов'янських масивів¹².

У 1206 р. повернулися вислані Романом бояри і відразу ж нагадали сіверським Ігоревичам про їхні права як внуків Ярослава Осмомисла. У 1207 р. Київ зайняли Ольговичі, і новий великий князь Всеволод Чермний підтримав родичів. Володимир Ігоревич сів у Галичі, Роман Ігоревич – у Звенигороді, – Святослав спочатку у Перемишлі, а потім навіть у Володимирі на Волині. Данило Романович знайшов притулок при угорському дворі, а його мати з меншим сином Васильком – при краківському¹³. Між тим, Ігоревичі почали міжусобні розборки. Молодший Роман, будучи сином Ярославни, з допомогою угорців змістив старшого Володимира, який доводився їй пасинком¹⁴. Скориставшись цим, краківський князь Лешко Білий захопив у полон Святослава Ігоревича і почав розпоряджатися волинськими князями як своїми васалами, зайнявши частину прикордонних замків.

Тим часом Рюрик Ростиславич, повернувши собі Київ, виступив проти Романа Ігоревича і на короткий час посадив у Галичі свого сина Ростислава. Повернувшись, Роман почав тиснути на галицьких бояр, у відповідь на що лідер угорської партії

¹² Волощук М. М. Проблема легітимізації влади венгерського короля Ендре II в Галицькій землі (1205–1206 гг.). *Славянские чтения, посвященные Дню святых Кирилла и Мефодия*. Санкт-Петербург, 2007. С. 16–21; Волощук М. М. Ендре II – Данило Романович Волинський: стиль взаємовідносин (серпень 1205 – вересень 1213 рр.): джерела, історіографія, коротка постановка проблеми. *«Слово о полку Ігоревім» та його доба*. Галич, 2007. С. 130–135.

¹³ Волощук М. М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 571: Держава та армія. С. 99–104; Волощук М. М. «Угорське дитинство» князя Данила Романовича (1206–1210 рр.). *На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, проф. В. В. Грабовецького*. Івано-Франківськ, 2008. С. 365–376.

¹⁴ Воскресенская Летопись. С. 116; Патриаршая, или Никоновская летопись. *Полное собрание русских летописей (ПСРЛ)*. Санкт-Петербург, 1885. Т. 10. С. 35.

Ілля Щепанович закликав угорців¹⁵. Романа захопили зненацька у лазні¹⁶.

Судячи з грамоти від 2 травня 1189 р., титул короля Галицької землі – *rex Galiciae* – папа визнав за угорським королем Белою III¹⁷. Прийнявши його¹⁸, угорський король Андрій II був готовий об'єднати Галицько-Волинську землю з Угорщиною, на зразок Хорватії, персональною унією на основі визнання її галицьким боярством¹⁹ або ж домогтися утвердження на галицькому престолі послухного ставленика. У 1210 р. угорський палатин Бенедикт Бор став господарем Галича, намагаючись насадити у грубій формі галицько-угорську унію²⁰. Його невдала політика призвела до того, що галицькі бояри спочатку спробували запросити на галицький престол пересопницького князя Мстислава Німого, а потім знову прийняли Ігоревичів. Цього разу між ними відбулося примирення. Володимир знову отримав Галич, Роман – Звенигород, Святослав – Перемишль, а Ізяслав Володимирович – Теревовлю. Князі відразу вдалися до репресій, унаслідок чого загинули Ілля Щепанович і ще 500 бояр. Конфісковані вотчини князі почали роздавати сіверським дружинникам, які прийшли з ними. Боярські лідери Володислав Кормільчич і Судислав зуміли втекти в Угорщину, згадавши

¹⁵ Петрик А. Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2000. Вип. 4. С. 60–64; Петрик А. До історії боярських родин Кормільчичів, Доброславичів та Дядьковичів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2001. Вип. 5. С. 29–45; Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2004. Вип. 8. С. 46–58; Петрик А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2005. Вип. 9. С. 181–193.

¹⁶ Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. С. 45.

¹⁷ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1829. T. 2. P. 247.

¹⁸ Ibid. T. 3. Vol. 1. P. 31–32.

¹⁹ Шушарин В. П. Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.). *История Венгрии*. Москва, 1971. Т. 1. С. 143.

²⁰ Zsoldos A. Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011. 288 old; Herucová A. Palatine then Antichrist. Benedict in the Chronicle of Galicia-Volynia. *Colloquia Russica. Series 1*. Kraków, 2014. Vol. 5. P. 122–130.

про Романовичів. Із допомогою угорського війська і боярських повстань Ігоревичі були розбиті, а Данило Романович у 1211 р. урочисто посаджений на престол у Галичі²¹.

Але галицькі бояри тепер самі збиралися правити при малолітньому князі. Після репресій Ігоревичів вони не хотіли ризикувати своїми вотчинами-феодами. Насамперед бояри змусили вдову Романа і його волинських бояр покинути Галич, викупили в угорців Романа, Святослава і Ростислава Ігоревичів і стратили їх²².

Невдовзі Данило з матір'ю знову опинилися в Угорщині. Король Андрій II з військом у 1213 р. вирушив на Галич, маючи намір знову утвердити Данила Романовича на престолі. Але бунт угорських баронів, унаслідок якого загинули його дружина Гертруда та її близьке оточення, змусив його повернути назад від Требішова у Словаччині²³.

Цим скористався боярський лідер Володислав Кормильчич, який зайняв Галич і проголосив себе князем²⁴. Водночас він певний час успішно відбивав усі спроби волинських князів його прогнати. Загалом, постать Володислава Кормильчича спричиняє певні дискусії, адже, як відомо, частина дослідників схильна розглядати його як угорського намісника, вступаючи в полеміку з літописами, які подавали цю подію як нечувану²⁵.

²¹ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków, 2012. S. 68–71.

²² Ипатьевская летопись. Стб. 723–727; див.: Волощук М. М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу. *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу*. Івано-Франківськ; Галич, 2006. С. 64–72; Волощук М. М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. № 571: Держава та армія. С. 99–104.

²³ Huber A. Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden. *Archiv für österreichische Geschichte*. Wien, 1884. T. 65. S. 163–175; Kosztolnyik Z. J. Hungary in the Thirteenth Century. New-York, 1996. P. 45–49.

²⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 729.

²⁵ Волощук М. М. «Вокняжѣние» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами): міфи і реальність. *Acta Posoniensia*. Bratislava, 2009. Vol. 10. S. 99–113; Волощук М. М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр. з перервами): міфи та реальність. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія*. Івано-Франківськ, 2009. Вип. 15. С. 38–48; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi

Тим часом угорський король Андрій II і краківський князь Лешко Білий у 1214 р. у Спіші домовилися про поділ Галицької землі. Угода була скріплена шлюбом п'ятирічного угорського принца Калмана з трирічною Саломеєю, дочкою краківського князя. Калман був проголошений галицьким королем і коронований у Галичі у 1215 р. короною, яку прислав папа Інокентій III. Лешко Білий мав отримати Перемишль і волинські прикордонні замки. Данилу Романовичу повернули батьківський Володимир²⁶. Володислав Кормильчич не зміг опиратися угорсько-польським силам, враховуючи потужність проугорської партії, яку тепер очолив Судислав. Він здався переможцям і решту життя провів в Угорщині як барон середньої руки²⁷.

Дуже швидко союзники почали сваритися, а поведінка угорців викликала спротив галицького боярства. Добившись від папи підтвердження титулу галицького короля для сина²⁸ і забезпечивши його панування сильним угорським гарнізоном, Андрій II від імені Калмана послав грамоти до папи Інокентія III із запевненнями, що населення Галицької землі прийме унію з Римом і вишле єпископів на собор²⁹. Однак, зустрівшись з опозицією, вони

(ok. 1201–1264). S. 79; Jusupović A. Elity ziemi Halickiej i Wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269). Kraków, 2013. S. 276–288.

²⁶ Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. Lwów, 1925. S. 52; Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 57–59; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 200; Stökl G. Das Fürstentum Galizien – Wolhynien. *Handbuch der Geschichte Russland*. Stuttgart, 1981. T. 1. S. 510–511; Perfecky G. A. Hungary and the Hungarians in the Galician-Volynian Chronicle. *Hungarian Studies*. 1987. T. 3. No. 1–2. P. 19–29; Волощук М. М. Венгерское присутствие в Галиции в 1214–1219 годах. *Вопросы истории*. 2005. № 12. С. 98–99.

²⁷ Волощук М. М. Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214–1232 рр. *Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя*. Чернівці, 2009. С. 20–21.

²⁸ Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Pest, 1857. T. 1. № 1; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabulariis vaticanis. Romae, 1859. T. 1. № 65; Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności*. Kraków, 1881. T. 13. S. 463, 475; Balzer O. Skarbiec i Archiwum koronne w dobie przedjagiellońskiej. Kraków, 1917. S. 558; HómanB., Szekfü Gy. Magyar történet. Budapest, 1935. T. 3. 31–40 old.

²⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 116–117.

звично вдалися до насильства. Дійшло до збройного повстання, й Андрій II сам мусив силою забезпечити повернення сина. Новий лідер угорської партії галицьких бояр Судислав схилив короля Угорщини відібрати у краківського князя необачно переданий йому Перемишль, щоб забезпечити Калману підтримку галицького боярства. Це стало поштовхом для ліквідації Спішської угоди.

Лешко Білий відразу ж залучив до боротьби ще одного онука Ярослава Осмомисла – торопецького князя Мстислава Мстиславича Удатного зі смоленських Мономаховичів, який прославився у Новгороді своєю Липицькою перемогою над суздальським військом (20–21 квітня 1216 р.). У серпні 1219 р. Мстислав Удатний розгромив військо короля Калмана під Галичем і став галицьким князем³⁰. Його права були безсумнівними, і вдова Романа поспішила укласти з ним угоду, скріплену шлюбом Данила Романовича з Анною Мстиславівною.

Угорцям вдалося у 1220 р. на короткий час повернути королю Калману Галич, але у березні 1221 р. вони були розгромлені і капітулювали. Король Калман потрапив у полон, пізніше був відпущений, повернувся в Угорщину і отримав в управління Хорватію, Словенію та частину Словаччини, зберігши королівський титул³¹. Боярин Судислав тепер став наближеним до галицького князя Мстислава Мстиславича, отримавши в управління Звенигород.

³⁰ Костомаров Н. И. Князь Мстислав Удалой. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Москва, 1995. Т. 1. С. 82–101; Бузескул В. П. Князь торопецкий Мстислав Мстиславич. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1885. Май. С. 221–269; 1886. Июнь. С. 242–285; 1887. Июль. С. 188–220; Гарайда И. Галицька політика угорських королів Бейлы III и Андрія II. *Зоря-Нойнал*. 1943. № 1–4. С. 159–168; Bartnicki M. *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*. Lublin, 2005. S. 52–53; Головки О. Б. Політика королівства Угорщини щодо Південно-Західної Русі в першій половині XIII ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2006. Вип. 15. С. 153–171; Головки О. Б. Галицький князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський, 2017. 271 с.

³¹ Wertner M. Kálmán halicsi király. Wertner M. *Az Árpádok családja története*. Nagy-Becskerek, 1892. 448–450 old; Font M., Barabás G. Kálmán, Halics királya, Szlavónia hercege, 1208–1241. Budapest, 2017. 12–121 old; Šišić F. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 600–1526*. Prvi dio. Split, 2004. S. 190–193; Holý K. Kňazná Salomea a uhorsko-poľské vzťahy v rokoch 1214–1241. *Historický časopis*. 2007. Vol. 55. Č. 1. S. 5–32.

Побоюючись впливу Данила Романовича, він схилив свого князя до тіснішого миру з Угорщиною, скріпленого шлюбом його іншої доньки з королевичем Андрієм, який отримав Перемишль.

Тим часом Романовичі почали відвойовувати волинські землі, витісняючи поляків із прикордонних замків. Данило Романович та інші волинські князі взяли участь у війську Мстислава Удатного у першій битві з монголами на Калці 31 травня 1223 р., де Данило був поранений. Судислав та королевич Андрій інтригували проти Данила, з ними блокувався близький родич Романовичів, белзький князь Олександр Всеволодович. Стосунки тестя із зятем погіршувалися і через небажання Мстислава допомагати Данилові проти свого союзника Лешка Білого. Унаслідок цих інтриг у 1226 р. Мстислав Удатний уступив Галич королевичу Андрію і закінчив свої дні у Торчеську, виправдовуючись перед Данилом, що дав себе обвести боярським лідерам³².

Галицький князь королевич Андрій теж довго не протримався у Галичі і змушений був здатися у 1230 р. Після великого боярського бунту, який ледь не закінчився загибеллю обох Романовичів, Андрій повернувся у Галич у 1232 р., але вже наступного року помер в обложеному місті, а його союзник, белзький князь Олександр Всеволодович, був схоплений і ув'язнений. У 1233 р. Данило Романович відновив єдність Галицької і Волинської земель³³.

Однак у 1234 р., виступивши на допомогу своєму союзникові, великому київському князю Володимирі Рюриковичу, проти чернігівського князя Михайла Всеволодовича, Данило Романович зазнав поразки від половців біля Звенигорода Київського. Бояри Молибоговичі, організатори змови 1232 р., пощаджені Романовичами, хитрістю виманили Василька Романовича з Галича. Галицьким князем став Михайло Всеволодович, одружений із дочкою Романа Мстиславича.

У Данила Романовича не залишалося іншого виходу. Запобігаючи союзу чернігівських князів з угорськими Арпадами, він, схоже, навіть визнав себе угорським васалом. Данило Романович узяв участь у коронації товариша своїх дитячих ігор короля Бели IV у Секешфегерварі, коли під час церемонії вів за вуздечку королівського

³² Ипатьевская летопись. Стб. 752.

³³ Ibid. Стб. 771–772.

коня, а галицький король Калман ніс меч³⁴. Цей епізод біографії Данила Романовича виявився досить дискусійним. Інтерпретації розходяться від цілковитого заперечення самого факту (Миколан Дашкевич, Денис Зубрицький, Ісидор Шараневич), замовчування (Володимир Пашуто, Микола Котляр), сумнівів щодо його значення (Михайлон Грушевський, Іван Крип'якевич), беззаперечного визнання Данила Романовича угорським ленником (Микола Карамзін, Мирослав Волощук)³⁵, спроб пояснення самого ритуалу виявом пошанування і визнання високого значення, а не ленної залежності, яку символізував чин стремена (*Officium Strepae*), коли супровідник тримав стремено вершника (Микола Лабунька, Олександр Головка)³⁶, до повного заперечення будь-якої ленної залежності (Ілля Паршин, Володимир Александрович)³⁷.

Ці заходи, а також тісні контакти з двоюрідним братом, австрійським герцогом Фрідріхом II Бабенбергом, утримали угорців від союзу з Михайлом Всеволодовичем, який у 1236 р. передав Галицьке князівство сину Ростиславу, онуку Романа і двоюрідному брату Данила Романовича. У 1237 р. Михайло Всеволодович став великим князем київським. Організувавши похід проти литовців, він

³⁴ Іпатьевская летопись. Стб. 776;

³⁵ Карамзин Н. М. История Государства Российского. Москва, 1991. Т. 2–3. С. 505; Волощук М. М. Вассальная зависимость Даниила Романовича от Бели IV (1235–1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в. *Speciminanova. Pars prima. Sectio mediaevalis*. Pécs, 2005. Р. 3. S. 83–115; Волощук М. М. Васальна підлеглисть Данила Романовича від Бели IV (1235–1245 гг.): джерела, історіографія та коротка постановка проблеми. *Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення*: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.). Київ, 2006. С. 86–95.

³⁶ Лабунька М. Князь Данило Галицький і коронація угорського короля Бели IV (Чин: *Officium Stratoris*). *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. Т. 1. С. 560–561; Головка О. Б. Корона Данила Галицького. С. 303–304.

³⁷ Паршин І. Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2014. Вип. 9. С. 27–29; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. Львів, 2018. С. 209–211; Александрович В. «Угорське підданство» короля Данила Романовича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2019. Вип. 13. С. 133–190. Останній звернув увагу, що Данило просто вів королівського коня, Калман ніс меч, а Бела IV йшов у процесії пішим.

закликав до участі у ньому сина Ростислава, чим скористався Данило Романович, який нарешті зайняв Галич і завершив боротьбу за спадщину Романа Мстиславича³⁸.

Волинь та Галичина у роки монгольської зверхності. У битві на р. Калка, у якій було поранено Данила Романовича, тоді молодого волинського князя, 30 травня – 1 червня 1223 р. руське військо вперше зіткнулося з монголами³⁹. Наприкінці 1237 р. монголи підкорили Русь. Але навіть завоювання Рязанської і Володимиро-Суздальської земель та підпорядкування Новгородської землі у 1238 р., а далі оволодіння Чернігівською землею восени 1239 р. не зупинили князівських усобиць. Влітку 1240 р. перед монгольським нападом на столицю Русі Данило Романович став її останнім великим князем. Залишивши в Києві тисяцького Дмитра, він із сином Левом виїхав до Угорщини до двору Бели IV, сподіваючись укласти союз проти монголів. Цей союз мав бути скріплений шлюбом Лева з дочкою угорського короля. Але Бела IV недооцінив монгольську загрозу, тож переговори провалилися.

Монголи здобули Київ 6 грудня 1240 р. Далі, на початку 1241 р., вони вторгнулися у Волинську землю, здобули і зруйнували Колодязин, обійшли Данилів і Крем'янець, розташовані на високих пагорбах, куди не можна було підтягнути металюну артилерію, взяли Луцьк, Володимир, обійшли Холм, теж розташований на високому пагорбі, і опинилися на польській землі. Частина війська, очолена темником Бурундаєм, повернула в Галицьку землю і здобула та зруйнувала Звенигород⁴⁰. Галицькі бояри зорієнтувалися у цій ситуації і поспішили визнати монгольську зверхність⁴¹. На шляху з

³⁸ Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. С. 112–113.

³⁹ Войтович Л. Відносини Галицько-Волинського князівства з монголами. Перший етап (1223–1245). *Colloquia Russica. Series II*. Kraków, 2017. Vol. 3. С. 79–102; Войтович Л. Битва на Калці: деякі підсумки досліджень. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2019. Вип. 21. С. 191–201.

⁴⁰ Войтович Л. Галицько-Волинське князівство і королівство Русі та монголи. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2019. Вип. 2. С. 45–146.

⁴¹ Багатолітні дослідження Галича не виявили слідів монгольського штурму чи руйнування Успенського собору, через карпатські перевали військо Бурундая не змогло б пройти, не маючи надійних провідників (Войтович Л. Коли було зруйновано Успенський собор у Галичі. *Галич*: зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 3. С. 107–118).

Угорщини Данило Романович із сином Левом зустріли у Синевидному юрби біженців. Тож, залишивши сина у словацькому Бардієві, Данило вирушив на польські землі.

Основні монгольські сили вже були в Угорщині, коли 9 квітня 1241 р. біля м. Легниця монголи розгромили військо краківського князя Генріха II Побожного та його васалів і німецьких союзників. Пройшовши через Верецький перевал, темник Бурундай відкинув військо угорського палатина Денеша і з іншого боку вийшов на дунайську рівнину. Військо угорського короля Бели IV 11 квітня 1241 р. було розгромлене на р. Шайо. Від рани, отриманої в цій битві, помер галицький король Калман. Бела IV сховався в Австрії, а монголи почали підготовку до просування в італійські землі.

У далекому Каракорумі 11 грудня 1241 р. помер монгольський великий каан (імператор) Угедей. Коли звістка про його смерть досягла військ Батия у Центральній Європі, монгольські оглани (царевичі), які становили дві третини їхнього особового складу, зі своїми з'єднаннями вирушили у Монголію на курултай (з'їзд Чингізидів), де мав бути обраний новий великий каан. Тож улітку 1242 р. через болгарські землі і причорноморські степи Батий відійшов на Нижню Волгу, де його ставка (Сарай) стала центром улусу Джучі (Золотої Орди). Ця частина Монгольської імперії, як зазначалося, охоплювала величезну територію від Єнісею та Аральського моря до Дунаю і кордонів Угорщини та польських князівств.

Романовичі, які повернулися у рідні краї після відходу монгольських військ, застали руїни більшості міст і спротив частини боярства, яке, скориставшись із загального хаосу та згоди монголів, захопило певні території і тепер звинувачувало князів у дезертирстві перед монгольським військом. Довелося знову збирати свої землі. Добрий товариш дитячих забав король Бела IV, не встигнувши відновити розорені угорські території, підтримав претензії на галицький престол Ростислава Михайловича, видавши за нього свою дочку. Це протистояння завершилося 17 серпня 1245 р. у битві під Ярославом, де угорсько-польське військо претендента зазнало поразки⁴².

⁴² Ипатьевская летопись. Стб. 804–805; Palacký F. O Ruském knížeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty, arodujeho. *Časopis Českého Museum*. Praha, 1842. T. 1(16). S. 23–41; Гарді Д. Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2011.

Але після цієї перемоги князь отримав вимогу ординського улусбека Мауці, володаря Причорноморського улусу, віддати Галич, тобто Галицьку землю. Знову, не маючи іншого вибору, князь Данило Романович здійснив небезпечну подорож до ставки Батия на Волзі, виконав усі монгольські ритуали, склав присягу хану і отримав ярлик на Волинську і Галицьку землі.

Монголи вірили, що творець всього суцього Тенгри доручив їх великому каану Чингіз-хану зробити щасливими всіх людей (ці люди славили його по-своєму у своїх храмах, через що монголи тих храмів не чіпали). Власне, йшлося про те, щоб підпорядкувати всі народи нормам степового Великого уложення – Яси. Визнання Яси фактично означало визнання монгольської зверхності, після чого такі правителі отримували спеціальні ярлики на свої володіння, а також місця в монгольській еліті. Данило Романович, якого монголи запросили на свято Нового року і частували напоєм огланів (царевичів) – чорним кумисом, посів високий рейтинг, про який інші князі могли тільки мріяти⁴³. Однак історики, залишаючи поза увагою сутність монгольських ритуалів, продовжують трактувати цей епізод як велике приниження.

Натомість підставою для розчарування Данила Романовича, зафіксованого у літописі, стало те, що він як прямий спадкоємець старшої гілки Мономаховичів і київського престолу зрозумів, що монголи не збираються допустити відродження навіть васальної Русі⁴⁴, а

Вип. 4. С. 193–207; Гарді Д. «Религиозная принадлежность» князя Ростислава Михайловича во время его жизни в Венгрии. *Rus' and Countries of the latin Culture (10th–16th c.)*. Kraków, 2016. S. 137–146; Гарді Д. «Rutheni sunt schismatici»: конфесійна належність руських князів Ростислава Михайловича та Лева Даниловича у світлі вибраних угорських і чеських дипломатичних джерел – порівняльний аналіз. *Religions and beliefs of Rus' (9th–16th centuries)*. Kraków, 2018, S. 259–268; Харди Ї. Итинерарий Ростислава Михайловича. Сремска Митровица; Нови Сад, 2019. 159 с.; Мандзяк В. Ростислав Михайлович – «Dux Galiciae et imperator Bulgarorum». *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 5. С. 131–143; Паршин І. «Rex Russiae» у битві на р. Лейті. *Данило Романович і його часи*. Івано-Франківськ; Краків, 2017. С. 122–131; Паршин І. Поєдинок князя Ростислава Михайловича та лицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2019. Вип. 2. С. 147–156.

⁴³ Юрченко А. Г. Элита Монгольской империи: время праздников. *Altaiica*. 2000. Вып. 4. С. 204–205.

⁴⁴ «Данилови Романовичю князю бывшоу великоу вбладавшоу Роускою землею, Киевомъ и Володимеромъ и Галичемъ со братомъ си

вибудовувати взаємини з кожним князем будуть на власний розсуд. Володіння Данила Романовича розташовувалися на межі залежних від монголів земель, поряд із територіями, які ще належало завойовувати, тож і ставлення до нього монголів було дещо лояльнішим. Користуючись із цього, він відразу ж зайнявся військовими реформами⁴⁵, відбудовою й укріпленням своїх земель та пошуками союзників, за допомогою яких можна було б відродити Русь, звільнившись від монгольської опіки.

У ході військових реформ були впроваджені нові зразки монгольського озброєння, достатньо ефективні та відносно недорогі, наприклад захист коней, у чому князю належить безумовна першість. Військо почало широко застосовувати металъну артилерію, зокрема мобільну. На Волині, де якісного каменю було недостатньо, почалося використання пальчикової цегли за німецькими зразками. За тими ж німецькими зразками в укріпленнях з'явилися високі вежі-донжони. Вже у 1244 р. такий донжон був поставлений у Любліні. Свою столицю Данило Романович переніс на західний кордон до Холму, який мав зручний природний захист. Там же знаходилася притулок значна частина мешканців лісостепової і степової зон, які мусили покидати насиджені місця внаслідок монгольського наступу. Такий приплив населення зафіксували літописи й археологічні дослідження. Цих переселенців було осаджено на землях як княжих і боярських рядовичів. Для пожвавлення господарського життя та торгівлі, які наповнювали скарбницю і слугували ресурсами для військових реформ, князь Данило Романович спеціальними привілеями, зокрема магдебурзькими, стимулював прихід німецьких, а також вірменських та караїмських колоністів, насамперед ремісників і купців. Він, власне, скористався з того, що у німецьких землях діяло право майорату, за яким уся нерухомість переходила до старшого сина, а отже, тут завжди було багато охочих до

инѣми странами нѣнѣ сѣдѣть на колѣноу и холопом называеѣтъ и дани хотѣтъ живота не чаюѣтъ и грозы приходѣтъ ѡ злѣѣ чѣтъ Татарьская. Его ѡцѣбѣ црѣ в Руской земли... снѣ того не приа чти» (Ипатьевская летопись. Стб. 807–808).

⁴⁵ Войтович Л. Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. № 571: Держава та армія. С. 89–93; Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. С. 116–121.

переселення з метою обзаведення власним господарством. Вірменів і караїмів підштовхувало до міграцій розорення їхніх територій⁴⁶.

Відносини з сусідами склалися напрочуд добре. Учорашній суперник король Бела IV сам запропонував союз, який у 1247 р. у Зволені був скріплений шлюбом Лева Даниловича з Констанцією Бейлівною⁴⁷. Князь Ростислав Михайлович мав володіння в Закарпатті і продовжував титулуватися князем галицьким, але тепер він отримав князівство в Мачві, на болгарському кордоні, і в подальшому втрутився в боротьбу за болгарський престол та навіть прийняв претензійний титул імператора Болгарії⁴⁸. Причинами таких змін стала боротьба за австрійську спадщину. Після загибелі австрійського герцога Фрідріха II Бабенберга, побоюючись переходу австрійського престолу до чеських Пшемислідів, Бела IV сам запропонував висунути претендентом Романа Даниловича. Претензії останнього 27 червня 1252 р. були підкріплені шлюбом із Гертрудою Бабенберг, племінницею покійного герцога⁴⁹. Втручання Данила Романовича у боротьбу за австрійську спадщину не є авантюрою або стратегічним прорахунком⁵⁰. У руслі політики пошуку широкого кола союзників такий крок був цілком виправданий, тим більше, що його підтримала частина австрійської еліти⁵¹.

Данило Романович також уклав тісний союз із литовськими князями і Тевтонським орденом, який з ініціативи мазовецького князя Конрада вступив у боротьбу проти пруссів і ятвягів. Данилова дочка Софія була видана за графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга, чия родина займала ключові позиції серед орденської еліти⁵². Так

⁴⁶ Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. С. 118–120.

⁴⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 802.

⁴⁸ Гарді Д. Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви? *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20. С. 197–203; Мандзяк В. Ростислав Михайлович... С. 189–198.

⁴⁹ Войтович Л., Целуйко О. Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. С. 39; Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. Racibórz, 2008. S. 39–41.

⁵⁰ Котляр Н. Ф. Дипломатия Южной Руси. Санкт-Петербург, 2003. С. 140.

⁵¹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 117; Bartnicki M. *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*. Lublin, 2005. S. 188–189.

⁵² Balzer O. *Genealogia Piastów*. Kraków, 1895. S. 345; Isenburg K. W. *Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten*. Marburg, 1953. T. 1. Taf. 157; Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów*. S. 155–166.

само були оформлені союзні відносини з польськими і частиною литовських князів. Пошуки союзників звели Данила Романовича з папою Інокентієм IV, який також шукав виходу в умовах монгольської загрози, переконавшись, що монголи не збираються відмовлятися від своїх планів дійти до «останнього моря», і зупинити їх християнізацією неможливо. Як реальний політик, папа прагнув створити хоча б своєрідний санітарний кордон між монгольськими володіннями і католицькою Європою. Візантійські імператори теж шукали примирення із Заходом, незважаючи на те, що їхня столиця тепер була центром Латинської імперії. За повернення Константинополя і військовий союз нікейські імператори були готові на визнання патріархом зверхності Риму. Інокентій IV згоджувався не зачіпати православних обрядів. Подібні пропозиції розглядалися і на переговорах із Данилом Романовичем⁵³. Окрім того, папа пропонував королівську корону галицько-волинському князю, а також великому князю литовському Міндовгу, племінниця якого була другою дружиною Данила Романовича, а дочка – дружиною його сина Шварна⁵⁴.

У 1252–1253 рр. на підтримку герцога Романа Даниловича розгорнулася війна з Чехією, у якій, крім Бели IV і Данила Романовича з сином Левом, взяли участь і союзні їм польські та литовські князі⁵⁵. Пильно слідкуючи за подіями в Орді, де важка хвороба Батия, який навіть не зміг поїхати на черговий курултай у 1251 р. після смерті великого каана Гуюка, наближала прогнозовану боротьбу за владу, Данило Романович не поспішав приймати королівську корону, що відразу б означало розрив із монголами і неминучу війну. Він шукав союзників і серед руських князів, зокрема, скріпив зв'язки з великим князем володимирським Андрієм Ярославичем, видавши за нього свою дочку Анастасію⁵⁶.

⁵³ Umiński J. Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku i papież Innocenty IV. Lwów, 1922. S. 74–89; Guzman G. G. Simon of Saint-Quentin and the Dominican mission to the Mongol Baiju: a reappraisal. *Speculum*. 1971. T. 46. P. 232–249; Strzelczyk J. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku. *Bitwa legnicka. Historia i tradycja* / pod red. W. Korty. Wrocław; Warszawa, 1994. S. 60–63.

⁵⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 830.

⁵⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 827–828; Kosmova letopisu českého pokračovatele / vyd. J. Emler; překlad. V. V. Tomek. *Fontes Rerum Bohemicarum*. Praha, 1874. T. 2. S. 316.

⁵⁶ Никоновская летопись. Ч. 2. С. 137–138; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów. S. 147–153.

Але старший брат Андрія, переяслав-заліський князь Олександр Невський, невдоволений своїм становищем в ієрархії руських князів, на початку 1252 р. виїхав в Орду до Сартака, старшого сина і Батієвого спадкоємця, якому підпорядковувалися руські князівства, і повідомив його про підготовку антимонгольської коаліції. Розрахунок був простий; у разі поразки Олександр ризикував розділити долю інших учасників коаліції, тоді як перемога не давала йому багато – її плодами скористались би Данило Романович та Андрій Ярославич. Назад Олександр Невський повернувся з монгольським військом, очоленим еміром Неврюєм. Карателі розгромили військо Андрія Ярославича 24 липня 1252 р., змусивши його шукати порятунку у Швеції. Великим князем володимирським монголи поставили Олександра Невського⁵⁷. Спроби оправдати або спростувати цей вчинок Олександра Ярославовича виглядають мало переконливими. Так само непевними є спроби довести, ніби Андрій Олександрович не піддався на «авантюру» Данила Романовича, а Батий нібито вирішив його покарати через якісь дрібні непорозуміння.

Готувалося і зміщення Данила Романовича. На початку 1253 р. улусбек Курумиші (літописний Куремса) розпочав війну проти князя походом на Крем'янець, посадник якого був вбитий, незважаючи на монгольську пайцзу⁵⁸. Знову Данилові Романовичу не залишилося іншого вибору, як завершити переговори з папою і наприкінці 1253 р. у Дорогичині коронуватися папським легатом абатом Опізо у присутності князів Василька Романовича, Лева Даниловича і мазовецького князя Земовита Конрадовича. Данило Романович був коронований як *король Русі*⁵⁹, що однозначно свідчило про його наміри звільнити руські землі від монгольської опіки. Адже допоки він вважався васалом правителя улусу Джучи, не мав права приймати будь-які корони чи титули від інших володарів⁶⁰. Тож

⁵⁷ Лаврентьевская летопись. Стб. 473; Новгородская третья летопись. ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1879. Т. 3. С. 304–305, 578; Никоновская летопись. Ч. 2. С. 138–139; Тверский летописный сборник. ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1863. Т. 15. С. 32; Ермолинская летопись. ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1910. Т. 23. С. 83–84.

⁵⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 829.

⁵⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 826–827.

⁶⁰ Войтович Л. Королівство Русі: реальність і міфи. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2003. Вип. 7. С. 63–71; Войтович Л. Король Данило Романович. Генеалогічні записки Українського геральдичного

акт коронації міг означати лише одне: повну відмову від ординської залежності. Батий був ханом (тобто королем) Золотої Орди і васалом каана (імператора) Монголії. Прийняття його васалом королівської корони від римського папи не тільки означало розрив васальних відносин, але й в очах європейських володарів зрівнювало колишнього васала з його сюзереном⁶¹. До того ж прийнятий титул «світлішого короля Русі» однозначно свідчив про претензії на всю колишню Русь. «Світлішим королем Русі» титулував Данила Романовича римський папа Інокентій IV⁶². «Світлому мужеві Данилові першому, королеві русинів», – писав у 1254 р. віцемагістр Тевтонського ордену Бургард фон Горнгаузен⁶³. Якби у Римі вирішили просто коронувати Данила Романовича галицькою короною, його іменували б «rex Galiciae» чи «rex Galiciae et Lodomeriae», як титулувався з 1206 р. Андрій II⁶⁴.

Спекуляції навколо коронації Данила Романовича безпідставні⁶⁵. Цей акт надійно засвідчений джерелами, зокрема і сповідником папи Інокентія IV францисканцем Ніколо де Курбіо (Ніколо де Кальві) (†1273)⁶⁶, а причини перекреслення початкового тексту

товариства. Львів, 2007. Вип. 6. С. 7–44; Войтович Л. Король Данило Романович: Загадки та дискусії. *Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанкова*. Київ, 2007. С. 383–403.

⁶¹ Войнар М. М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу. *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae*, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1–2. С. 105–118.

⁶² Тургенев А. И. Акты исторические, относящиеся к России. Санкт-Петербург, 1841. Т. 1. № 62–65, 74, 76–77.

⁶³ Цит. за: Дашкевич Я. Проблема державності на галицько-волинських землях (кінець X – середина XIV ст.). *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. Львів, 2003. С. 19.

⁶⁴ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1829. T. 3. Vol. 1. P. 31–32.

⁶⁵ Дашкевич Я. Проблема державності на галицько-волинських землях... С. 8–9.

⁶⁶ Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). *Дослідження з історії європейської політики Романовичів*. Львів, 2009. С. 72–73; Паславський І. Хто був ініціатором русько-римського зближення у 40-х роках XIII століття: Данило Романович чи Інокентій IV? *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2012. Вип. 6. С. 169–172; Паславський І. Галицький єпископ Петро – ставленник і дипломат Данила Романовича. *Український історичний журнал*. 2013. № 5. С. 81–92; У «Житті папи Інокентія IV» Ніколо де Кальві: «Також до русинів, які зверталися через своїх

повідомлення і дописки на маргінесі Яном Длугошем, що призвело до версії «подвійної коронації», добре проаналізовані польськими і українськими істориками⁶⁷. Точна дата коронації невідома. Її відносять до пізньої осені 1253 р.⁶⁸, зими 1253–1254 рр. або ж початку 1254 р.⁶⁹. Коронований був і Міндовг, а литовська знать прийняла християнство. Папа оголосив хрестовий похід проти монголів.

У цей час смерть Батия викликала боротьбу за його спадщину, в якій загинули його сини – спочатку Сартак, а потім юний Улакчі, а також дружина Боракчин-хатун, яка була регенткою при молодшому синові. Поки тривала ця боротьба, Данило Романович успішно відбив напади Курумиші, який навіть пробував здобути Луцьк, розгромив його союзників – болохівських князів⁷⁰, зайнявши їхню територію, і готувався відвоювати Київ.

надзвичайних послів до Римської курії, щоб вислала їм легата, який би навчив їх і просвітив у католицькій вірі, бо ж жили за звичаєм і обрядом Греків, був направлений кир Альберт, архієпископ Лівонії і Пруссії. Згодом до короля Русі Апостольський Престол відправив легата кир абата з Мазарію, який його ж і коронував». Переклад І. Паславського (Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). С. 72–73).

⁶⁷ Войтович Л. «Подвійна» коронація Данила Романовича: загадка легенди чи реальний факт. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2015. Вип. 9. С. 133–142; Войтович Л. Король Данило Романович: давні і модерні напрями фальсифікації портрету. *Король Данило Романович: культурна і державотворча спадщина його доби*. Львів, 2016. С. 12–35; Wojtowych L. Podwójna koronacja Daniela Romanowicza: wymysł Długosza czy fakt rzeczywisty? *Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich*. Częstochowa, 2019. S. 67–85.

⁶⁸ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської Русі. *Записки НТШ*. Львів, 1901. Т. 41. С. 36–37; Włodarski B. *Polskai Ruś (1194–1340)*. Warszawa, 1996. S. 143, 145; Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / ред. Я. Ісаєвич. Львів: Місіонер, 2003. С. 70; Котляр Н. Ф. Галицько-Волинская летопись. Текст. Комментарий. Исследование. Санкт-Петербург, 2005. С. 294.

⁶⁹ Чубатий М. М. Західна Україна і Рим у XIII віці... С. 60.

⁷⁰ Спроби представити болохівських князів боярами непереконливі, літописці ніколи не плутали бояр із князями, в епоху панування людей меча такі речі були неприпустимі. Мазовецький князь Болеслав Конрадівич прямо заявив Данилові Романовичу: «и не соуть вои твои, но соуть всобнии князи» (Ипатьевская летопись. Стб. 792), а князь Ізяслав Мстиславович, зайнявши на короткий час Київ, також звернувся до Данила Романовича з вимогою відпустити з полону болохівських князів: «даи нашоу братью или придемы на та воиноу» (Ипатьевская летопись. Стб. 775).

Завершення династичної боротьби у Золотій Орді і прихід до влади Берке, брата Батия, докорінно змінило ситуацію. Джучиди допомогли Хулагуїдам завоювати Іран, за що мали отримати Азербайджан. Недотримання Хулагуїдами домовленості призвело до загострення відносин між обома гілками Чингізидів. Готуючись до боротьби за Азербайджан, Берке вжив рішучих заходів до повного відновлення монгольського панування на західних кордонах. Курумиші був замінений одним із кращих монгольських полководців – темником Бурундаєм, який «в силі тяжкій» несподівано з'явився на Волині у 1259 р.

Василько Романович, якого послали до нього на переговори, змушений був разом із монголами взяти участь у поході на Литву. Це виявилось пасткою. Литовська сторона розцінила вимушений крок Василька як зраду союзника, за що поплатився життям князь Роман Данилович, який на той час тримав Новгородське князівство. Його схопив Войшелк, син короля Міндовга. Монголи обійшли Холм і повернули назад. Берке не був задоволений цим походом, тож Бурундай у 1260 р. повторив його знову. І знову з'явився несподівано. На цей раз він оголосив про зміщення Данила Романовича і змусив Василька Романовича та Лева Даниловича розрушити укріплення головних міст краю. Монголи добре підготувалися до цього походу. Берке пригрозив королю Белі IV прямим вторгненням⁷¹, а війська Тевтонського ордену, на допомогу яким за наказом папи підходили контингенти тамплієрів і навіть іспанського Ордену Калатрава, відразу ж мусили вступити у бої з пруссами, які повстали під керівництвом Геркуса Мантаса, щойно монголи наблизилися до литовських кордонів. Це повстання зв'язало сили тевтонців та їхніх союзників аж до 1262 р. Зрозуміло, що його інспірували монголи. Новий папа Олександр IV, замість організації реальної допомоги, вимагав повного переходу на латинський обряд.

Бурундай не став штурмувати Холм, але здобув і зруйнував польський Сандомир, змусивши союзних Данилові польських князів рятуватися в Угорщині. Із розореного Сандомиру монгольське

Тому ближчою до реалій виглядає версія Миколи Баумгартена, за якою ці князі були нащадками Інгвара Ярославича, яких прогнав Данило Романович із Луцька.

⁷¹ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabulariis vaticanis* / ed. A. Theiner. Romae, 1859. T. 1. No. 65. P. 239–240.

посольство вирушило аж до французького короля, погрожуючи повторенням вторгнення, яке свого часу здійснив Батий, жадаючи добровільного підпорядкування. Король Данило Романович мусив емігрувати в Угорщину. Військо Бурундая відразу ж відійшло на Північний Кавказ, де невдовзі взяло участь у жорстоких боях на р. Кура. Налякана Європа ще кілька років жила у панічному очікуванні монгольського вторгнення⁷². Зрозуміло, що монголи залишили на Волині Василька Романовича, а у Галичі – Лева Даниловича, надавши їм відповідні ярлики.

Улітку 1262 р. між Джучидами і Хулагуїдами в Азербайджані розгорілося криваве протистояння. Як тільки відгомін його дістався галицько-волинських земель, король Данило Романович восени того ж року повернувся з еміграції. Він був сповнений планів продовження боротьби, про що свідчать рішення Тарнавського снему. Але хвороба і рани, отримані в численних боях і сутичках, а також суперництво між синами, яке він сам підіграв непередуманими рішеннями⁷³, завадили реалізації цих планів. Майже втративши зір, король Данило помер у своїй столиці Холмі наприкінці травня – на початку червня 1264 р. незалежним володарем. У надзвичайно складних умовах йому вдалося зібрати і зберегти потужну державу⁷⁴.

Галицько-Волинський літопис залишив лише коротеньку його характеристику: «Сеї король Данило був князем добрим, хоробрим

⁷² Войтович Л. Остання еміграція короля Данила Романовича. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2009. № 13. С. 89–96.

⁷³ На Тарнавському снемі були наділені уділами молодші сини Данила Романовича, які перебували з батьком в еміграції. Мстислав Данилович дістав Східну Волинь з Луцьком, якою до цього володів Василько Романович, прибувши на снем з сином. А Галич мав відійти до Шварна Даниловича, який залишився з батьком у Холмі (Войтович Л. Останні роки короля Данила Романовича. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук*. Львів, 2011. Вип. 10. С. 100–106; Войтович Л. Чи був галицьким князем Шварн Данилович? *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 2. С. 51–58).

⁷⁴ Войтович Л. Король Данило Романович... С. 7–44; Войтович Л. Король Данило Романович: Загадки та дискусії. С. 383–403; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). *Biografia polityczna*. Kraków, 2012. 538 s.; Vojtovyč L. Kralj Danylo Romanovyč. *Ukrajinska Galicija*. Zagreb, 2015. S. 41–88.

і мудрим, який спорудив городи многі, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, і братолюбством він світився був із братом своїм Васильком. Сей же Данило був другим по Соломоні»⁷⁵. Полеміка між істориками навколо цієї, безсумнівно, блискучої особистості триває вже третє століття, коливаючись від аполегетики до безпідставної критики, зокрема і за боротьбу проти монголів та союз із Заходом⁷⁶.

Лев Данилович. Той же Галицько-Волинський літопис передає двояку оцінку діяльності Лева Даниловича. У першій частині він виступає як учасник військових виправ батька («князь думен и хоробор на рати, немало бо показа мужество свое во многих ратех»⁷⁷), далі йдеться про негативний образ «безчесного князя», змальований волинськими редакторами, які передали неприязнь своїх князів до старшого брата і сюзерена⁷⁸. Європейські хроністи здебільшого відгукувалися про князя Лева позитивно⁷⁹. Бартоломей Зіморович (1597–1677) назвав його «винахідником машин для здобування фортець»⁸⁰. Образ галицького князя Лева Даниловича був дуже популярним упродовж XV–XIX ст. серед різних верств українського населення, особливо на землях його колишніх князівств. Про це свідчать і народна традиція, і чимало

⁷⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 862. (Переклад Л. Войтовича).

⁷⁶ Яценюк Ф. Король Данило Романович в українській історіографії. *Питання історії України: зб. наук. праць*. Чернівці, 2014. Т. 17. С. 12–18; Добржанський О., Яценюк Ф. Король Данило Романович в українській історіографії. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin, 2014. R. 12. Z. 6. S. 95–111.

⁷⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 935.

⁷⁸ Bartnicki M. Wizerunek «безчесного князя» w Kronice Halicko-Wołyńskiej. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20. С. 93–100.

⁷⁹ Войтович Л. Латинські джерела XIII–XIV століть про Галицько-Волинське князівство. *Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі XXI ст.* Львів, 2013. С. 176–181; Войтович Л. Невикористані інформаційні можливості джерел для дослідження генеалогії Рюриковичів на прикладі біографії Лева Даниловича. *Генеалогія: зб. наук. праць*. Київ, 2016. Вип. 2. С. 7–18.

⁸⁰ Zimorowicz J. B. Opera guibus resgesta e urbis Leopoli illustrantur. Leopoli, 1899. P. 54.

підроблених грамот Лева Даниловича⁸¹. Частина дослідників, однак, пішла за буквальним трактуванням оцінок Галицько-Волинського літопису⁸².

Улітку 1264 р., коли помер король Данило, королівство Русі переживало чергову глибоку кризу влади. Фактично держава розпалася на уділи, стосунки між володарями яких були досить напруженими⁸³. Василько Романович, який тримав Володимирське князівство, виявився неспроможним зайняти місце старшого брата. Луцьке князівство тримав Мстислав Данилович. Шварн Данилович, якому дісталася Холмське князівство, конфліктував із братом Левом, претендуючи на Галич⁸⁴. Лев Данилович утримував Галицьке, Перемишльське і Белзьке князівства⁸⁵. Невдовзі після смерті Данила Романовича, 5 жовтня 1264 р. поблизу м. Потенбург відбулося весілля славонського герцога Бели, сина Бели IV, із Кунегундою, дочкою бранденбурзького маркграфа Оттона III. Серед гостей зі сторони угорського короля був присутнім *der kunic von Râzen*⁸⁶. Сербський історик Джура Гарді добре обґрунтував версію, за якою цим королем можна вважати саме Лева Даниловича⁸⁷. Весілля це було фактично з'їздом володарів Центрально-Східної Європи, де Лев Данилович, судячи з титулу і місця за весільним столом, сприймався як легітимний спадкоємець короля Данила.

У 1263 р. був убитий литовський король, що спровокувало боротьбу за його спадщину. Соратники Міндовга змусили його сина

⁸¹ Мицько І. Феномен грамот князя Лева. *Старосамбірщина*. 2002. Т. 2. С. 187–194.

⁸² Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien. S. 526–530; Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. С. 221–226.

⁸³ Dąbrowski D. O zgonie Daniela Romanowicza i j ego następstwach dla Rusi Halicko-Wołyńskiej. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20. С. 299–300.

⁸⁴ Войтович Л. Чи був галицьким князем Шварн Данилович? *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 2. С. 51–58.

⁸⁵ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 135.

⁸⁶ Ottokars österreichische Reimchronik. *MGH. Deutsche Chroniken*. Hannover, 1890. T. 5, pars 1. P. 106.

⁸⁷ Гарді Д. Хто був *derkunicvon Râzen* на весіллі герцога Бели, молодшого сина угорського короля Бели IV і Кунігунди Бранденбурзької, яке відбулося біля міста Pottenburg 1264 року. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2011. Вип. 5. С. 199–208.

Войшелка залишити монастир і виступити проти вбивць батька. Скориставшись допомогою чоловіка своєї сестри Шварна, Войшелк прогнав змовників і несподівано передав литовський престол свояку, сам повернувшись до монастиря⁸⁸. Така ситуація збентежила всіх інших Романовичів. Василько Данилович організував у Володимирі зустріч Войшелка з Левом Даниловичем, яка замість компромісу закінчилася загибеллю литовського принца-ченця⁸⁹. Лев Данилович підтримав претензії князя Тройдена, у боротьбі з яким у 1269 р. загинув Шварн Данилович. Того ж року помер Василько Романович⁹⁰.

Лев Данилович негайно скористався з такої ситуації, ставши сюзереном королівства Русі, що визнали ще у 1264 р. його тестя, угорський король Бела IV, та інші західні сусіди. Він зайняв Холмське князівство і посадив туди сина Юрія. Волинські князі Мстислав Данилович і Володимир Василькович, який успадкував Володимирське князівство, визнали його зверхність. У 1271 р. волинські війська взяли участь у поході на допомогу свояку Лева – угорському королю Стефану V⁹¹. Війна закінчилася перемир'ям, підписаним 2 липня 1271 р. у таборі під Пожонню (Братиславою) і скріпленням миром, укладеним 14 липня 1271 р. у Празі. В обидва документи угорський король Стефан V включив і «зятя нашого Льва руського князя» («*Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem*»), а також його братів⁹².

Лев не спішив коронуватися батьківською короною, щоб не провокувати монголів. Навпаки, він встановив тісні стосунки з володарем Причорноморського улусу огланом Ногаєм і першим із галицько-волинських князів почав заручатися монгольською підтримкою для вирішення своїх зовнішньополітичних проблем і забезпечення лояльності братів⁹³. Мстислав Данилович і Володимир Василько-

⁸⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 867; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 93–94; Gudavičius E. Mindaugas. Vilnius, 1998. P. 299.

⁸⁹ Войтович Л. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів, 2014. С. 138–146.

⁹⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 868–869.

⁹¹ Homza M. Sytuacja polityczna Spisza do początków XIV w. *Historia Scopusii*. Bratislava; Kraków, 2009. Vol. 1. S. 162.

⁹² Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pragae, 1872. Vol. 2: (1253–1310). No. 753; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Pragae, 1981. Vol. 5. Bd. 2. No. 636–637.

⁹³ Войтович Л. Улус Ногай і Галицько-Волинське князівство.

вич противилися заходам старшого брата, тож той утворив окреме Слонімське князівство, очільником якого став племінник Василько Романович для контролю за ними. Від 1270 р. столицею королівства, як його називають латиномовні джерела, став Львів, вигідно розташований на перетині міжнародних і внутрішніх шляхів. Лев продовжив політику батька щодо залучення колоністів, насамперед купців та ремісників, і надання містам магдебурзького права самоврядування, що притягувало останніх. Зв'язок із причорноморськими володіннями Ногая призвів до появи у Львові окремих кварталів татар і сарацинів, тобто арабських купців-мусульман з Єгипту, який був союзником Золотої Орди проти Джучидів⁹⁴. У Пониззі Дністра і Дунаю виникла низка торгівельних ординських міст: Кілія, городище Костешти, Старий Орхей (Шехр-ал-Джедід), Маяки, Велика Мечетня, Хаджибей (на місці нинішньої Одеси), Солоне, Аграмакли-Сарай, Ак-Мечеть і Балаклея, через які галицькі та волинські купці отримали вихід до візантійських, болгарських і сербських ринків, забезпечуючи собі прибутки через реекспорт європейського сукна та балтійського янтаря.

Рання смерть короля Стефана V спровокувала розгортання боротьби за угорський престол, під час якої загинув мачванський князь Бела Ростиславич, племінник Лева Даниловича і свояк чеського короля Пшемисла Оттокара II. Троє свояків – Лев Данилович, краківський князь Болеслав Сором'язливий і король Пшемисл Оттокар II – об'єдналися проти юного угорського короля Ласла IV Куна, який вступив у союз із німецьким королем Рудольфом Габсбургом. Це протистояння завершилося загибеллю Пшемисла

Україна – Монголія: 800 років у контексті історії. Київ, 2008. С. 71–78; Войтович Л. Галицько-Волинське князівство і монгольські улуси у XIII столітті. *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2010. Вип. 11. С. 151–170; Войтович Л. Галицько-Волинське князівство і королівство Русі та монголи. С. 101–120.

⁹⁴ Про заснування і ранню історію Львова див.: Czołowski A. Lwów za ruskich czasów. *Kwartalnik historyczny*. Lwów, 1891. Zesz. 4. S. 779–812; Czołowski A. *Historia Lwowa od założenia do roku 1600*. Lwów, 1925. 20 s.; Коструба Т. Початки Львова. *Українські вісти*. 1936. Ч. 9. С. 3; Білецький С. Т. Перша історична згадка про місто. *Українські вісти*. 1936. Ч. 9. С. 18–20; Крип'якевич І. П. Львів княжих часів. *Нариси історії Львова*. Львів, 1956. С. 20–31; Ісаєвич Я. Як виникло місто під назвою Львів. *Львів. Історичні нариси*. Львів, 1996. С. 16–18.

Оттокара II у битві під Дюрнкрутом 26 серпня 1278 р., де вирішувалася доля австрійської спадщини і полягло чимало польських і руських воїнів⁹⁵.

Зближення Лева Даниловича з Тевтонським орденом спричинило негативну реакцію великого князя литовського Тройдена, військо якого на Великдень 14 квітня 1275 р. здобуло Дорогичин. З допомогою монголів Лев Данилович організував походи на Литву у 1275–1277 рр., але його брати Володимир Василькович та Мстислав Данилович, які не бажали посилення князя, доклали зусиль, щоб применшити наслідки цієї перемоги⁹⁶. Вони ж не дали Леву Даниловичу виграти боротьбу за краківський престол у 1280 р., коли по смерті бездітного свояка Болеслава Сором'язливого його підтримала частина польської еліти з вдовою краківського князя Кунегундою, сестрою Констанції – дружини Лева. І тоді на стороні Лева Даниловича виступили монгольські війська Ногая⁹⁷.

Поразка в боротьбі за краківський престол призвела до тривалої війни проти польсько-угорського союзу краківського князя Лешка Чорного та угорського короля Ласла IV Куна, у якій Лев Данилович приєднав частину Закарпаття (комітати Берег, Унг і Земплин) та Люблінську землю⁹⁸.

Новий правитель Золотої Орди Тула-Буга (1287–1291), поставлений Ногаєм, намагався позбутися опіки могутнього улусбека. Для цього він шукав військової слави і особисто очолив походи

⁹⁵ Kusternig A. Bitwa na Morawskim polu (u Suchych Krut a Jedenspeigen) 26 srpna 1278. *Česko-rakowské vztahy ve 13. století*. Praha, 1998. S. 173; Krieger K.-F. Rudolf von Habsburg. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt, 2003. S. 44, 56, 63–66, 90–100.

⁹⁶ Войтович Л. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). С. 175–180.

⁹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 872, 881–882, 889–890; Rocznik Tracki. *MPH*. Lwów, 1872. T. 2. S. 847, 878; Rocznik franciszkański krakowski. *MPH*. Lwów, 1878. T. 3. S. 50–51; Krakowski S. Obrona pogranicza wschodniego Małopolski za Leszka Czarnego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria 1*. Łódź, 1960. Z. 15. Historia. S. 89–105; Włodarski B. Polska i Ruś. S. 202–205; Wojtowycz L. Lew Daniłowicz i walka o tron krakowski w ostatniej ćwierci XIII wieku. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. Katowice, 2016. T. 8(12). S. 117–131.

⁹⁸ Войтович Л. Вхідження Закарпаття до Галицько-Волинської держави за князя Лева Даниловича. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2012. Т. 16. С. 48–61.

в Угорщину (1287) та Польщу (1288), у яких мусили взяли участь Ногай і Лев Данилович із братами. Ці походи, навколо яких триває полеміка, успіху не принесли. Під час другого з них Тула-Буга підтвердив заповіт бездітного Володимира Васильковича про передачу Мстиславу Даниловичу Володимирського князівства, розділивши знову Волинську і Галицьку землі⁹⁹. Вертаючись з-під Сандомира з волинським військом Мстислава Даниловича, Тула-Буга протримав у двотижневій облозі Львів¹⁰⁰.

Ногай використав чергову невдачу Тула-Буги в Азербайджані, організувавши змову і змістивши останнього. Далі він допоміг Леву Даниловичу опанувати Київську землею. Цей епізод також залишається дискусійним. Волинь було повернено без проблем по смерті Мстислава Даниловича. Тож наприкінці XIII ст. за Лева Даниловича королівство Русі досягло найбільших територіальних розмірів. Союз з Угорщиною було відновлено у 1291 р., коли Лев Данилович допоміг Андрію III зайняти угорський престол¹⁰¹. Так само було відновлено союзи з Чехією і польськими князями¹⁰².

Поставлений Ногаєм черговий правитель Золотої Орди Тохта невдовзі розгорнув війну проти причорноморського улусбека. Під час цього походу він посадив у Києві окремого князя з путивльських Ольговичів, нащадків Ігоревичів, які колись займали престол у Галицькій землі. У битві в місцевості Куканлик (Куяльник?) 15 вересня 1300 р. Ногай, якого підтримували галицькі дружини, був розбитий і загинув. Очікуючи на монгольське вторгнення, Лев Данилович пішов у монастир, залишивши престол синові Юрію¹⁰³.

Королівство Русі у XIV ст. Боротьба за спадщину Романовичів. Попри очікування, Тохта, як і його попередники, зав'яз

⁹⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 891; Войтович Л. Галицько-Волинське князівство і королівство Русі та монголи. С. 107–120.

¹⁰⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 894–895.

¹⁰¹ Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1844. T. 11. Vol. 1. P. 180; Continuatio Florianensis. MGH. Scriptores. T. 9. P. 749.

¹⁰² Nowacki B. Przemysł II książę wielkopolski, król Polski 1257–1296. Poznań, 1995. S. 123; Swieżawski A. Przemysł. Król Polski. Warszawa, 2006. S. 126–128; Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2001. Т. 3. С. 56–57.

¹⁰³ Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. 181 с.

у боротьбі за Азербайджан, а його брати не змогли швидко розправитися з нащадками Ногая. Скориставшись цими обставинами, Юрій Львович був коронований як король Русі (1301–1308), що стало демонстрацією незалежності від Золотої Орди. Напевно, саме напруження і нестабільність на східних кордонах змушували його шукати підтримки у західних сусідів. Він повернув Люблінську землю і не взяв участі у боротьбі за спадщину Арпадів, на яку мав право як онук короля Бели IV по матері¹⁰⁴. Спочатку він підтримував неаполітанського принца Карла Роберта з Анжуйської династії, який одружився з його сестрою Марією¹⁰⁵, а після її смерті – баварського герцога Отто, іншого онука Бели IV¹⁰⁶.

По смерті Юрія сюзереном королівства Русі став Андрій Юрійович, а його брат Лев – луцьким князем¹⁰⁷. Очевидно, що головною проблемою цих князів були відносини з ординцями. Не випадково польський король Владислав Локетек у листі до римського папи назвав їх військо нездоланим бар'єром проти Монгольської імперії¹⁰⁸. Обоє загинули молодими до 25 травня 1323 р. за незначних обставин, напевно, у боротьбі з ординцями¹⁰⁹. Тому князі не змогли скористатися у 1315 р. із запрошення закарпатських нобілів

¹⁰⁴ Włodarski B. Stanowisko Rusi Halicko-Wołyńskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władysława Lokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdańskiego. *Zapiski Historyczne*. Toruń, 1962. T. 2. S. 342–343; Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя. Краків, 1941. С. 93–94; Войтович Л. Юрій Львович і його політика. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2001. Вип. 3. С. 70–78.

¹⁰⁵ Kristó Gy. Károly Robert első felesége. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 1983. T. 86. 27–30 old; Срока С. Чи існувала руська дружина угорського короля Карла Роберта на початку XIV століття? *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 268–277; Войтович Л. Загадка королеви Марії Львівни. *Генеалогічні записки Українсько-го геральдичного товариства*. Львів, 2004. Вип. 4. С. 7–10.

¹⁰⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 118–119.

¹⁰⁷ Войтович Л. Князь Лев Юрійович: Спроба портрета. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2006. Вип. 10. С. 127–131; Паршин І. Останні з Романовичів: Андрій та Лев у західних джерелах. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. Львів, 2018. Кн. 3. С. 208–219.

¹⁰⁸ Monumenta Poloniae Vaticana. Kraków, 1913. T. 1. P. 83.

¹⁰⁹ Беньяк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2001. Вип. 3. С. 79–85.

Борси Копаса та Петра Петуні поборотися за угорський престол¹¹⁰. Лев Юрійович перед цим підтримав київського князя Станіслава¹¹¹ у протистоянні з великим князем литовським Гедиміном.

Вигаснення Романовичів (залишилися тільки нащадки слонімського князя Василька Романовича, які тримали маленьке Острозьке князівство) призвело до династичної кризи. Після складних переговорів за участі Угорщини, Польщі, Литви, золотоординського хана Узбека, деталі яких невідомі, за згодою місцевої еліти королівство Русі отримав мазовецький принц Юрій-Болеслав Тройденович, онук короля Юрія Львовича, за регенства його матері Марії Юріївни¹¹². Литовська сторона не змогла відстояти права його ровесника – юного Дмитра-Любарта Гедиміновича, який був онуком того ж Юрія по матері або ж зятем Лева Юрійовича (дискусії навколо цього питання тривають)¹¹³.

На Вишеградських зустрічах у 1335 і 1338 рр. було оформлено зближення Польщі й Угорщини і закладено основи майбутньої польсько-угорської унії¹¹⁴. Відчувши небезпеку в цих рішеннях,

¹¹⁰ Лелекач М. М. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV–XV ст. *Наукові записки Ужгородського державного університету*. Ужгород, 1957. Т. 29. С. 6–10.

¹¹¹ Сумніви щодо існування князя Станіслава (Див.: Русина О. Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми). *Записки НТШ*. Львів, 1996. Т. 231. С. 182–188) спростовують згадки про цього князя з нехарактерним для Рюриковичів іменем у переліку «кититорів і опікунів монастиря Печерського» Афанасія Кальнофойського, а його сина Івана Станіславовича – у Любецькому пом'янику (пом'яники не підроблялися). Також непереконливо виглядають сумніви щодо походження Гедиміна і битви на р. Ірпінь взимку 1322–1323 рр. (Саюк В. П. Ірпінська битва 1323 року. Біла Церква, 2011. 124 с.).

¹¹² Тенговський Я. Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV ст.). *Записки НТШ*. Львів, 2010. Т. 260. Кн. 1. С. 45–56.

¹¹³ Tęgowski J. Małżeństwo Lubarta Gedyminowicza, Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku. *Genealogia*. 1995. Т. 6. S. 17–26; Мицько І. Князь Любарт та його родина. *Старий Луцьк*. Луцьк, 2005. Вип. 2. С. 43–48; Мицько І. Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів. *Старий Луцьк*. Луцьк, 2009. Вип. 5. С. 34–40.

¹¹⁴ Польська історіографія в останній чверті XIX ст. сформувала т. зв. Казимирівську легенду, ніби на Вишеградських з'їздах був присутній князь Юрій-Болеслав, який погодився, що його володіння мають перейти до Казимира III у разі відсутності прямих спадкоємців по мечу. Однак сам

Юрій-Болеслав став шукати підтримки у східних і північних сусідів. Він врегулював відносини з Золотою Ордою, відмовився від титулу володаря Русі, замінивши його на володаря Малої Русі (тобто тієї частини, яка не була ординською), уклав союзи з Тевтонським орденом і Литвою, одружившись із дочкою Гедиміна. Водночас були врегульовані стосунки з Дмитром-Любартом, який отримав уділ у Східній Волині з центром у Болохові-Любартові (пізніше – Любар). Спроба польського короля висунути у Вишеграді претендентом на галицько-волинський престол онука Лева Даниловича, добжинського князя Владислава Земовитовича, змусила Юрія-Болеслава вдатися до відвертої конфронтації¹¹⁵. З допомогою ординців він спробував повернути закарпатські володіння та Люблінську землю, втрачені попередниками. Саме в цей період у 1340 р. Юрій-Болеслав Тройденевич був отруєний. Питання його загибелі також є дискусійним¹¹⁶.

Смерть князя найбільше була вигідною польському королю Казимиру III, який відразу ж зібрав військо і наскоком захопив Львів, а союзні йому угорські підрозділи підійшли до кордонів¹¹⁷. Однак во-

Казимир III ніде не покликався на свою легітимність, а джерела зафіксували тільки домовленість про перехід польського престолу до Людовика, сина угорського короля Карла Роберта та сестри Казимира III, у разі відсутності спадкоємців по мечу у польського короля (Див.: Войтович Л. Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2010. Вип. 59. С. 52–66; Войтович Л. Казимирівська легенда: подолання стереотипів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2017. Вип. 19–20. С. 95–117.

¹¹⁵ Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті. *Минуле і сучасне*. Краків, 1940. Ч. 7. С. 3–32.

¹¹⁶ Řežábek J. Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi. *Časopis musea království českého*. Praha, 1883. Ročník 57. S. 515–565; Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси: Сборник материалов и исследований / собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. Д. Пташицким, И. Режабком. Санкт-Петербург, 1907. 362 с.; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 120–139, 522–535; Кордуба М. Болеслав-Юрій II. С. 3–32; Włodarski B. Polska i Rus 1194–1340. S. 242–294.

¹¹⁷ Волощук М., Стасюк А. Про похід палатина Віллерма in Ruteniam у квітні 1340 р. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 1995. Вип. 17. С. 46–54; Гарді Д. Кілька нових зауважень до походу угорського палатина Віллерма Другета «in Ruteniam» навесні 1340 року. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 209–216.

линське та більшість галицького боярства підтримали Дмитра-Любарта, якому хан Узбек надав військову допомогу. Казимир III мусив поспіхом залишити Львів, прихопивши коронаційні регалії правителів королівства Русі, серед них і релікварій імператора Мануїла Комнина. Щоб задовольнити амбіції галицького боярства, Любарт Гедимінович надав їх лідеру Дмитру Детьку уряд старости чи капітана Руської землі. У 1341 р. був досягнутий компроміс, який тимчасово повернув попередній тип відносин із польськими землями¹¹⁸, але вже у 1349 р. польський король відновив боротьбу за спадщину Романовичів, а у 1350 р. визнав права угорських королів і отримав від них королівство Русі у позитивне володіння¹¹⁹.

У масовій літературі трапляється твердження, ніби у 1340 р. галицькі землі зі Львовом були прилучені до складу Польського королівства. Проти цього рішуче виступав Ярослав Ісаєвич, переконливо доводячи, що ані тоді, ані у 1349 р.* ніякого приєднання не відбулося, а боротьба тривала до 1387 р.¹²⁰. На сьогодні можна стверджувати, що верхньою межею боротьби за спадщину Романовичів став 1434 р., коли Галицька земля була остаточно анексована Польщею і трансформована у Руське (назва успадкована від Руського королівства) та Подільське воєводства¹²¹. Князь Любарт-Дмитро Гедимінович до самої смерті у 1383 р., утримуючи волинські землі і титулуючись великим князем, намагався відновити королівство Русі у протистоянні з Польщею та її союзниками – мазовецькими князями й

¹¹⁸ Войтович Л. Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта. *Історія Львова*: у 3 т. Львів, 2006. Т. 1: (1256–1772). С. 60–62.

¹¹⁹ Pór A., Schönherr G. *Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439). A magyar nemzet története*. Budapest, 1895. Т. 3. 291 old; Dąbrowski J. *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382*. Kraków, 1918. S. 190; Dąbrowski J. *Polityka andegaweńska Kazimierza Wielkiego. Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1922. S. 11–40; Halecki O. *Ogenezie i znaczeniu rządów andegaweńskich w Polsce. Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1921. Т. 35. S. 31–66; Hóman B. *Magyar középkor*. Budapest, 1938. 511–518 old; Szczur S. *W sprawie sukcesji andegaweńskiej w Polsce. Roczniki Historyczne*. Poznań, 2009. R. 75. S. 61–104.

* Вважали, що Дмитро Дедько помер у 1349 р., але дата смерті його невідома.

¹²⁰ Ісаєвич Я., Войтович Л. *Перехідний час: 1349–1387. Історія Львова*: у 3 т. Львів, 2006. Т. 1. С. 63–71.

¹²¹ Войтович Л. Угорщина і Польща в боротьбі за спадщину Романовичів: витоки, події, наслідки. *Українсько-угорські етюди*. Львів, 2019. Вип. 3. С. 191–274.

Угорщиною¹²². Литва була зв'язана боротьбою з Тевтонським орде- ном та московськими князями, тому не могла надати йому належної допомоги. Він запросив лише з їхніми бойовими дружинами литов- ських князів, зокрема Наримунтовичів та Корятовичів, яким мусив надати за те уділи, але частина з них почала домовлятися з угорця- ми та поляками і вести власну політику. Скориставшись походом великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича проти ордин- ців у 1362 р., Корятовичі утворили окреме Подільське князівство¹²³.

Золота Орда, яка тривалий час була єдиним союзником Любар- та Гедиміновича, невдовзі поринула у «велику замятню» – період жорстокої боротьби за ханський престол, який прискорив її розпад. Спочатку Любарт втратив Львів, а спроби повернути його мали успіх лише на короткі періоди.

У 1370 р., по смерті Казимира III, який не мав спадкоємців «по мечу», згідно з домовленостями у Вишеграді, польський престол обійняв угорський король Людовик Анжуйський. Розглядаючи ко- ролівство Русі як окрему політичну одиницю, він передав його кня- зю Володиславу Опольському, пов'язаному по материнській лінії

¹²² Войтович Л. Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлен- ня Галицько-Волинської держави. *Науковий вісник Волинського національ- ного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2009. № 22. С. 120–127; Войтович Л. Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою. *Княжа доба: історія і культу- ра*. Львів, 2018. Вип. 12. С. 121–142.

¹²³ Молчановський Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. Київ, 1885. С. 169–227; Kuczyński S. Sinewody. Rzecz o wyprawie Olgerdo- wej 1362 r. *Kuczyński S. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVIII w.* Wrocław; Warszawa, 1962. S. 135–180; Tęgowski J. Powiązania genealogicz- ne wojewodów mołdawskich Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV–XV wieku. *Genealogia*. Poznań; Wrocław, 1993. T. 3. S. 45–66; Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. *Po- znań*, 1996. S. 42–50; Шабульдо Ф. Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації. *Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях*. Київ, 2005. С. 9–27; Михайловський В. Спільне правління братів Корято- вичів на Поділлі (1340-і – 1394 рр.): структура оточення. *Український іс- торичний журнал*. 2009. № 5(487). С. 34–57; Моця О. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії Середньовічної Європи. *Український іс- торичний журнал*. 2012. № 2(503). С. 4–10.

з попередньою династією¹²⁴. Князь Володислав¹²⁵ карбував окрему монету і титулувався «Руської землі господар і дідич природжений тим землям всім»¹²⁶, будуючи спадкову державу¹²⁷.

Король Людовик призначив намісником Польського королівства свою матір Єлизавету, сестру Казимира III. Але вона не змогла дати собі ради з польською елітою, тож зрештою Людовик поставив палатином Польщі князя Володислава Опольського, який у грудні 1378 р. звільнив стани королівства Русі від даної йому присяги. Територія перейшла під безпосереднє правління Людовика Анжуйського, який призначив угорських намісників¹²⁸.

По його смерті угорсько-польська унія була розірвана. Польська еліта змусила вдову королеву-регентку відпустити молодшу дочку Ядвігу, яка була коронована як королева Польщі. У Криво 14 серпня 1385 р. польська еліта уклада угоду з Литвою, яка мала бути скріплена шлюбом Ядвіги з великим князем Ягайлом Ольгердовичем. Ягайло-Яків, який від народження був православним, став католиком Владиславом-Ягайлом і зобов'язався зробити всю Литву католицькою¹²⁹. Князь Володислав Опольський, який теж претендував на

¹²⁴ Научно-литературный сборник Русско-Галицкой Матицы. Львов, 1895. Т. 8. С. 53; Pieradzka K. Władysław książę opolski 1330–1401. Kraków, 1945. *Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, syng. WF II 122; Юсяк П. Оточення князя Володислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1999. Вип. 34. С. 81–91; Sperka J. Władysław książę opolski, wieluniński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401). Kraków, 2013. 508 s.

¹²⁵ У грамотах, писаних староукраїнською мовою, князь називав себе саме Володислав, а не Владислав (Жук М. Специфіка україномовних грамот князя Володислава Опольського у світлі латинських документів його канцелярії. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2011. Вип. 4. С. 280–286).

¹²⁶ Розов В. Украинские грамоты. Киев, 1928. С. 23–24.

¹²⁷ Szaraniewicz I. Rządy Władysława Opolczyka na Rusi. *Biblioteka Ossolińskich*. Lwów, 1864. Т. 4. S. 266–284; Жук М. До питання про правління Володислава Опольського в Галичині у 1372–1378, 1385–1387 рр. крізь призму бачення польських і українських істориків кінця XIX – початку XX ст. *Каразінські читання (історичні науки)*. Харків, 2009. С. 118–119; Жук М. Володислав Опольський в оцінці М. Грушевського. *Średniewecze Polskie i Powzechne*. Katowice, 2011. Т. 3(7). S. 54–65.

¹²⁸ Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час: 1349–1387. С. 67.

¹²⁹ Kutrzeba S. Związek Litwy z Polską w latach 1386–1401. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Kraków, 1914. S. 458, 479–481; Balzer O. Tradycja dziejowa

руку значно молодшої Ядвіги, негайно звернувся до королеви-матері і від імені її іншої дочки – «угорського короля» Марії* – повернув собі королівство Русі. Він прибув до Львова, став вживати титул «князь і володар Русі» та карбувати монету з атрибутами, які акцентували на його суверенному статусі: на аверсі – «Князь Володислав» і родинний герб (верхньосілезький орел), на реверсі – галицький лев¹³⁰.

У Литві після укладення Кревської унії розгорнулася усобиця, що позбавило Владислава-Ягайла змоги активно втручатися у польську політику. В Угорщині ж повстання хорватських і угорських баронів, які підтримали неаполітанського претендента з Анжуйської династії, призвело до загибелі королеви-матері і ув'язнення Марії. Це підштовхнуло польську еліту до рішучіших дій. Було зібране військо, очолене одним із лідерів малопольської шляхти Спитком з Мельштина, який отримав колишній домен галицьких князів із центром у Самборі, що до того належав Володиславу Опольському. Спитко став титулуватися *Ducum terrae Rusiae praedecessorum nostrum**, декларуючи претензії на решту доменальних володінь¹³¹. Номінально на чолі війська перебувала юна королева Ядвіга. У 1387 р. це військо увійшло у ще не зайняті галицькі землі. Перемишль, Львів та інші території, де міста і шляхта отримали нові привілеї, присягали Ядвізі. Сілезька шляхта, якій князь Володислав

unii polsko-litewskiej. Lwów; Warszawa, 1919. S. 3–24; Halecki O. Polska w dobie Jagiełłonów. *Polska, jej dzieje i kultura*. Warszawa, 1930. T. 1. S. 193–368; Halecki O. Jadwiga Andegaweńska i kształtowanie się Europy Środkowo-Wschodniej. Kraków, 2000. 372 s.; Akta unii Polski z Litwą 1385–1791 / wyd. St. Kutszeba i W. Semkowicz. Kraków, 1932. Nr 1; Łowmiański H. Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r. *Ateneum Wileńskie*. Wilno, 1937. T. 12. S. 36–145; Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. Warszawa, 1938. 365 s.; Nikodem J. Jadwiga król polski. Wrocław, 2009. S. 79–121; Śliczyńska J. E. Okoliczności zawarcia umów w Krewie i Wołkowysku między panami małopolskimi a Jagiełłą Andegaweńską (1385–1385). *Meritum*. 2013. Vol. 5. S. 27–41.

* Марія і Ядвіга титулувалися не як королеви, а як королі відповідно Угорщини і Польщі.

¹³⁰ Крижанівський А. Хронологія діяльності Львівського монетного двору в XIV–XV ст. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Львів; Київ, 2004. Т. 1. С. 667–674.

* Герцог Руської землі попередників наших (лат.).

¹³¹ Strzelecka A. Melsztyński Srytek (Spytek z Melsztyna) h. Leliwa (zm. 1399). *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa, 1975. T. 23. Zesz. 86. S. 412–415.

Опольський роздавав маєтності в галицьких землях, не відгукнулася на його заклики, отримавши від Ядвіги підтвердження своїх володінь. У відчаї князь присягнув чеському королю Вацлаву Люксембургу¹³². Опір вчинив тільки Галич, де угорський намісник воевода Бенедикт погодився визнати польську зверхність лише після підходу литовських військ і гарантій Владислава-Ягайла¹³³.

Опанувавши ситуацію у краї, «чоловік короля» Марії Сігізмунд Люксембург змістив Володислава Опольського, передавши рештки королівства Русі барону Сцібору з Сціборжиць, який допоміг йому визволити дружину з хорватського полону. Сцібор утримав за собою передгір'я Карпат на правому березі Дністра¹³⁴. Угода Ягайла з литовськими князями в Острові у 1392 р. передбачала визнання польської анексії галицької частини Руського королівства. Спадкоємець Любарта князь Федір Любартович був позбавлений можливості продовжувати боротьбу, і невдовзі йому замінили Луцьк на Новгород-Сіверський. Польський нобіль Спитко з Мельштина, якому надали у 1387 р. домен галицьких князів із центром у Самборі, виступивши у 1392 р. проти подільського князя Федора Корятовича, зайняв правобережжя Дністра до Карпат. Він отримав завойоване Подільське князівство, але у 1399 р. загинув у битві на р. Ворскла¹³⁵.

Владислав-Ягайло, користуючись із проблем, які виникли в Угорщині після того, як турки вторгнулися на Балкани, послідовно готував анексію Руського королівства, початково титулюючись господарем лише Руської землі. Зайнята територія продовжувала користуватися автономією, нею управляли намісники в ранзі генеральних старост і для неї карбувалися окремі гроші. Угорщина пробувала домовитися з Польщею, врешті підтримала Тевтонський орден

¹³² Грушевський М. Історія України-Руси. Львів; Київ, 1907. Т. 4. С. 121.

¹³³ Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego «Synowie Gedymina», «Olgiard i Kiejstut», «Bracia Władysława Olgiardowicza Jagiełły» we Lwowie 1867. Kraków, 1886. S. 21–22; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. С. 122.

¹³⁴ Лешкович Н. Останній галицький князь. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2018. Вип. 12. С. 161–168.

¹³⁵ Strzelecka A. Melsztyński Spytek (Spytek z Melsztyna). S. 414; Михайловський В. Спитко з Мельштина – володар Західного Поділля в 1395–1399 рр. *Україна в Центральній-Східній Європі*. Київ, 2013. Вип. 12–13. С. 210–222.

у 1412 р. і організувала походи Сцібора з Сціборжиць, колишнього подільського князя Федора Корятовича, який отримав лен у Мукачеві, та Владислава Опольського, але нічого не добилося. За польсько-угорськими угодами 1415 і 1423 рр. остаточне вирішення долі королівства Русі знову відкладалося на майбутнє¹³⁶. До цієї проблеми поверталися на XVI Вселенському соборі у Констанці (14 листопада 1414 р. – 22 квітня 1418 р.)¹³⁷ та під час з'їзду європейських правителів у Луцьку у січні 1429 р.¹³⁸. По смерті Владислава-Ягайла Польське королівство пішло на пряму анексію, утворивши 1434 р. Руське воєводство у складі Львівської, Галицької, Перемишльської, Сяноцької та Холмської земель, до яких у 1442 р. було приєднано ліквідоване Жидачівське князівство як Жидачівський повіт Львівської землі¹³⁹. На Поділлі у тому ж 1434 р. було утворене Подільське воєводство¹⁴⁰. Угорське королівство з цим не погодилося – угорські королі і надалі продовжували титулуватися королями Галиції і Лодомерії (*rex Galiciae et Lodomeriae*). Цей титул перейшов до Габсбургів разом з угорською короною і став підставою для передачі їм Галичини під час першого поділу Речі Посполитої у 1772 р.

Галицька митрополія. Одним із перших кроків короля Юрія Львовича було утворення окремої Галицької митрополії, попри тривалий опір Візантії, яка намагалася будь-що зберегти церковну єдність руських земель. Однак на той час київський митрополит потрапив під ординський контроль і перебував у Володимирі на Клязьмі. Окрім того, у Константинополі побоювалися, що король

¹³⁶ Matijów J. Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien. *Jahresbericht des k. k. II. Obergymnasiums im Lemberg für das Jahr 1886*. Lemberg, 1886. S. 28–30; Radziszewska J. *Studia spiskie*. Katowice, 1985. S. 64–123; Nowak Z. Kaiser Sigismund und die polnische Monarchie (1387–1437). *Zeitschrift für Historische Forschung*. Berlin, 1988. Vol. 15. Nr 4. S. 423–436.

¹³⁷ Войтович Л. Загадковий «високородовитий шляхетний князь Червоної Русі». *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2009. Вип. 13. С. 24–32; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. С. 435–444.

¹³⁸ Садовнік Т., Бірюліна О., Баран В. Європейський з'їзд 1429 року у Луцьку. 2-ге вид. Луцьк, 2006. 32 с.; Войтович Л. Волинська земля. *Україна: литовська доба 1320–1569*. 2-ге вид. Київ, 2006. С. 55–56.

¹³⁹ Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku. Lwów, 1939. 337 s.

¹⁴⁰ Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2011. 732 с.

Юрій може піти на унію з Римом. Галицька митрополія була утворена у 1303 р. згідно з актами константинопольського патріарха Афанасія I (1289–1293, 1303–1309) та імператора Андроніка II¹⁴¹. До складу цієї митрополії увійшли Галицька, Володимирська, Перемишльська, Луцька, Турівська і Холмська єпархії, а дещо пізніше і Білгородська (Аспрокастрон). В ієрархії константинопольської патріархії Галицька митрополія отримала 81-ше місце (Київська була на 71-му). Першим галицьким митрополитом став Нифонт. Однак він помер у 1305 р.

Король Юрій Львович послав у Константинополь як кандидата на галицьку митрополію ігумена Спаського монастиря Петра Ратенського. Він був також знаним маляром (пізніше, у XVI ст., ікону Богородиці, яку він написав, під час пожежі московського Кремля рятували як найбільшу цінність), а можливо, і скульптором (із ним до Москви потрапила дерев'яна фігура Миколи Можайського, найближчими аналогами якої вважаються надгробки архієпископів Магдебургу, які не могли бути доступними тодішнім московським майстрам, тоді як у Львові вже існувала потужна німецька колонія, центром якої став костел Марії Сніжної). Саме в цей час у Володимирі на Клязьмі помер київський митрополит Максим. У Константинополі скористалися цим збігом обставин і висвятили Петра як київського митрополита, знову зливши обидві митрополії.

Митрополит Петро змушений був більшу частину своєї діяльності (1308–1326) присвятити північно-східним землям. Захворівши під час перебування в Москві, він там і помер та був похований у недобудованому Успенському соборі Кремля. Московські князі негайно використали цей факт і невдовзі, у 1339 р., добилися його канонізації. Святий Петро Ратенський став покровителем Московської держави. При його раці, як колись при раці св. Климента в Києві, почали ставити київських митрополитів, резиденція яких відтепер перебувала вже у Москві.

У 1331 р. сюзерен Руського королівства галицько-волинський князь Юрій-Болеслав Тройденівич знову добився поставлення

¹⁴¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. С. 112–113; Паславський І. Заснування Галицької митрополії 1303 року: причини та наслідки. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*. Львів, 2008. С. 203–227; Сковчиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Львів, 2010. С. 195–204.

окремого галицького митрополита Гавриїла¹⁴². Невдовзі це надання було скасоване під тиском московських князів, у столиці яких перебував митрополит київський Феогност (1328–1353), який активно домагався скасування Галицької митрополії. Але у 1341–1342 рр., за підтримки князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, патріарх Іоан XIV Калекас та василевс Іоан V Палеолог галицьким митрополитом поставили Теодора¹⁴³. Коли ж московський князь Семен Гордий у 1347 р. добився скасування цієї митрополії, то князь Любарт-Дмитро Гедимінович прийняв митрополита на Волині¹⁴⁴. Зрештою, на тісні контакти місцевої еліти з Візантією мусив зв'язати і польський король Казимир III, який добився відновлення митрополії, що було зафіксовано грамотою патріарха Філофея від 9 травня 1371 р., але в цій грамоті до неї було включено тільки Галицьке, Володимирське, Перемишльське і Холмське єпископства, тобто йшлося про територію, яку на той час контролював польський король¹⁴⁵. Очевидно, що юрисдикція галицького митрополита поширювалася і на все Подністров'я, яке раніше належало до Галицького князівства, бо у 1371 р. та 1376 р. митрополит Антоній здійснив хіротонії молдавських (угро-волоських) єпископів Йосифа та Мелетія. Зверхність галицького митрополита визнавала і білгородська (анкерманська) єпархія¹⁴⁶. Довгі роки добивався прилучення Галицької митрополії київський митрополит Кипріян, який мав підтримку в Константинополі. Однак зверхність Кипріяна місцеві ієрархії не визнали. За підтримки короля Владислава-Ягайла митрополичий престол обіймав луцький єпископ Іоанн (1393–1404), проте він так і не отримав патріаршого благословення, а по його смерті Візантія знову відродила єдину Київську митрополію.

¹⁴² Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Галицкая епархия. *Православная энциклопедия*. Москва, 2005. Т. 10: Второзаконие–Георгий. С. 326.

¹⁴³ Рудович І. Коротка історія Галицько-Львовської єпархії (На основі грецьких жерел і інших новітніх подручників). Жовква, 1902. С. 12.

¹⁴⁴ Дашкевич Я. Початки Галицької митрополії у світлі історичної полеміки. *Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали*. Львів, 2007. С. 5–6.

¹⁴⁵ Скочилася І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. С. 209–211; див. також: Паславський І. Галицька митрополія. Львів, 2007. 125 с.

¹⁴⁶ Стахів М., Стерчо П. Христова Церква в Україні (988–1596). Стамфорд, 1985. С. 128; Скочилася І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. С. 77, 203.

Проблеми православної ієрархії сповна використали католицькі прелати. На прохання короля Людовика Анжуйського папа Григорій IX буллою від 13 лютого 1375 р. номінував на галицького архієпископа угорського прелата Матвія з Егера, підпорядкувавши йому кафедри у Галичі, Перемишлі, Володимирі та Холмі. Утворення окремої архієпископії означало, що у Римі і далі трактували королівство Русі як окрему державу. Але Матвій з Егера († після 14.10.1380) так і не висвятився, очікуючи перенесення кафедри до Львова, де на Ринку Володислав Опольський подарував йому ділянку для будівництва архієпископського палацу¹⁴⁷.

Виглядає, що сам Галич у той час більше тяжів до територіального анклаву, який визнавав зверхність князя Любарта-Дмитра Гедиміновича. Наступники Матвія з Егера, титулюючись галицькими архієпископами, перебували у Львові або в його околицях. Бернард (†1390/1391) був ставлеником Володислава Опольського, який надав йому м. Рогатин, замки Олесько і Тустань, а також десятину з мита й солі в Дрогобичі і Жидачеві¹⁴⁸. Водночас, схоже, він також був угорським прелатом. Він вів довгі тяжби за земельну ділянку, виділену у Львові під будівництво палацу, навіть відлучив Львів від Церкви у 1384 р., а потім затягував процес, незважаючи на папського легата – естергомського архієпископа Деметріуса. Після коронації Ядвіги Бернард надовго покинув свою єпархію¹⁴⁹. Його наступник Яків Стрепа (1391–21.10.1409) був польським францісканцем і вже підпорядковувався гнєзненському, а не естергомському примасу. Саме цей послідовний провідник польської політики почав будівництво львівської кафедри у 1404 р.¹⁵⁰, а не Казимир III. Наступник Якова Стрепи, канонізова-

¹⁴⁷ Nitecki P. Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny. Warszawa, 2000. S. 238.

¹⁴⁸ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / пер. І. Сварника, наук. комент. М. Капраля. Львів, 2002. С. 40; Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1905. Т. 5. С. 429.

¹⁴⁹ Abraham W. Bernard łac. archbphalicki (+ ok. 1390). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1935. T. 1. Zesz. 1. S. 458.

¹⁵⁰ Niesiecki K. Korona polska przy złotej wolności. Lipsk, 1743. T. 4. S. 228; Козубська О. Латинська кафедра у Львові: спроба нової інтерпретації відомих фактів. *Народознавчі зошити*. 2000. № 1. С. 252–261; Козубська О. Катедральний костел фундації Казимира Великого: Львів чи Володимир? *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині*. Луцьк, 2001. Вип. 8. С. 108–110;

ного Католицькою Церквою, Миколай Тромба (бл. 1358 – 4.12.1422) був сповідником і дипломатом короля Владислава-Ягайла, коронним підканцлером (з 1403 р.) і учасником перемовин із Сігізмундом Люксембургом у березні 1412 р. у Любовлі. Він займав галицьку кафедру у 1410–1412 рр. Король добився його поставлення 7 вересня 1412 р. гнєзненським архієпископом-примасом¹⁵¹.

Ще 28 серпня 1412 р. папа Іоанн XXIII видав буллу про перенесення галицької католицької архієпископії з Галича до Львова і надання храму Діви Марії статусу кафедрального¹⁵². Собор ще не був добудований і, ґрунтуючись на канонічному праві, із протестом проти цього виступив пробст церкви Марії Сніжної Йоган Рутені¹⁵³. Резиденція латинських галицьких архієпископів 8 листопада 1412 р. була офіційно перенесена до Львова. Папська була підпорядковувала львівському католицькому єпископу і християнські храми інших конфесій, які знаходилися на його території (*aliis ecclesiis... non obstantibus quibuscumque*)¹⁵⁴.

Схизма (розкол) Католицької Церкви призвела до певного зниження рівня папських канцелярій, тому в куріях вже значно гірше орієнтувалися у реаліях королівства Русі, вважаючи, що схизмати силою захопили католицькі кафедри у Перемишлі, Володимирі та інших місцях, звідки належить їх прогнати, повернувши кафедри і храми католикам¹⁵⁵. Тому останній номінальний галицький і перший

Козубська О. Львівський катедральний костел в історіографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2001. Вип. 5. С. 140–152.

¹⁵¹ Niesiecki K. Korona polska przy złotej wolności. T. 4. S. 228; Silnicki T. Arcybiskup Mikołaj Trąba. Warszawa, 1954. 210 s.; Krzyżaniakowa J. Początki kariery Mikołaja Trąby. *Roczniki Historyczne*. 1969. R. 35. S. 125–135; Kuczyński S. Mikołaj Trąba (ok. 1358–1422). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1978. T. 21/1. Zesz. 88. S. 97–98.

¹⁵² Skowyrza M. Jan Rzeszowski, pierwszy arcybiskup archidiecezji Lwowskiej. *Radość wiary*. 2006. Nr 7(50). S. 15.

¹⁵³ Abraham W. Początki arcybiskupstwa obrz. Łacińskiego we Lwowie. *Biblioteka lwowska*. Lwów, 1908. T. 7. S. 37–48.

¹⁵⁴ Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси от найдавших времен до року 1453. Львов, 1863. С. 312; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 5. С. 431; Івашко Р. Становлення Римо-католицької єпископської та митрополичої катедр у королівстві Русі в середині XIV – на початку XV століття. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2014. Вип. 8. С. 336–338.

¹⁵⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 5. С. 427.

львівський архієпископ Ян Жешовський (1345–1346–12.08.1436), поставлений 26 серпня 1412 р., уже не рахуючись ні з чим, відверто руйнував Православну і Вірменську Церкви в анексованій частині королівства Русі. Зокрема, він відібрав у вірменської громади Львова храм Івана Хрестителя, храм української громади Городка було передано францісканцям, у Перемишлі здійснено погром православної кафедри, звідки викинули останки місцевих князів¹⁵⁶, а сама кафедра перемістилася до Самбора¹⁵⁷.

Суспільство Галицько-Волинської держави. Якщо перехід від державних утворень дружинного типу (*malitari hoverment*) до ранньосередньовічних держав у всіх землях Русі був синхронним за часом (X ст.), коли князівські об'їзди общин із виконанням певних судових і сакральних функцій (полюддя) та збором пожертвувань на свою дружину (кормління) були замінені фіксованою сплатою, яку збирали княжі міністеріали (тіуни), резиденції яких знаходилися не в старих общинних центрах, а в новостворених погостах, то перехід від ранньофеодальної форми державної організації до класичної держави зрілого середньовіччя у Галицькій і Новгородській землях наступив ще в першій половині XII ст., значно випередивши аналогічні процеси на інших руських теренах.

У сучасній європейській науці термін «феодалізм» визначається як система відносин на основі феодів-ленів (*feodum, feudum* – від старофранкського *fehu-od* – худоба як майно, франц. – *fief* (ф'єр), англ. – *fee* (фі), нім. – *lehn* (лен)) – земельних володінь або фіксованих натуральних чи грошових доходів, які надходять із певних територій, наданих сюзеренами своїм васалам у спадкове володіння з правом інвеститури (тобто надання частини цих територій

¹⁵⁶ Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. S. 288–315; Abraham W. Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1937. T. 51. S. 141–147; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 5. С. 430; Wysokiński I. Kościół łaciński na ziemiach ruskich korony i Litwy w początkach panowania Jagiellonów. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1985. T. 76. Zesz. 3. S. 551–557; Budzyński Z. Nieznane szczegóły z biografii Hajla z Przemysła nadwornego malarza Władysława Jagiełły. *Biuletyn Historii Sztuki*. Warszawa, 1987. T. 49. Zesz. 1–2. S. 169; Budzyński Z. Uwagi krytyczne do studium o sieci parafialnej w archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego. *Nasza Przyszłość*. Warszawa, 1987. T. 67. S. 249–264.

¹⁵⁷ Materiały do historii miasta Sambora 1390–1795 / wyd. A. Dörlflerówna. Lwów, 1936. Nr 10. S. 13.

своїм васалам), за умови виконання служб на користь сюзерена – військової, адміністративної, судової чи придворної. За функціонування васально-ленної системи держава переважно є певною конфедерацією слабо пов'язаних територіальних князівств (герцогств чи графств). І тільки розкладання васально-ленної системи приводить до утворення станових і абсолютних монархій.

Існували два види надань: прекарії (*precarium* – щось надане в тимчасове користування) чи бенефіції (*beneficium* – привілей) та власне феоди, тобто умовні надання на період виконання служби й умовні надання з правом успадкування. До того ж, спочатку феодами називали земельну ділянку, яка надавалася як плата за виконувану повинність або працю особам, незалежно від їх соціального походження, включаючи ремісників чи нижчий клір.

Практично в усіх європейських постримських країнах, які розвивалися на базі «варварських» королівств, із утворенням постійних дружин королів та їхніх намісників, починала складатися система роздачі бенефіцій і поступова заміна їх феодами. До цього змушувала відсутність налагодженої системи державних фінансів, дорожнеча озброєння (вже в часи Карла Великого вартість спорядження важкоозброєного вершника дорівнювала вартості 45 корів, зокрема: кольчужні доспіхи – 12, шолом – 6, меч із піхвами – 7, поножі – 6, спис і щит – 2, бойовий кінь – 12¹⁵⁸) і потреба в систематичному вишколі для воїнів (носіння важкої багаточислової броні та користування тогочасним озброєнням вимагало постійного вдосконалення навиків). Отримуючи доходи від своїх бенефіцій, тягле населення яких платило взамін військової служби і забезпечення захисту, дружинники-бенефіціари несли службу власним коштом.

¹⁵⁸ За підрахунки німецького військового історика Ганса Дельбрюка (1848–1929), загальна вартість спорядження становила 45 солідів, що було адекватно вартості 45 корів, водночас він звернув увагу на помилковість твердження про ціну корови 3 соліди, тоді як бик коштував 2 соліди, кобила – 5, а кінь – 12 (Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории. Санкт-Петербург, 2001. С. 2, 59, 237). Ціна корови 3 соліди належить до X ст., коли вартість спорядження важкого кавалериста зросла до 330 солідів (панцир – 60 солідів, шолом – 30, меч – 100, спис і щит – 10, сідло – 30, бойовий кінь – 100 солідів). Панцир став складнішим на шкіряній основі з металевими пластинами, шолом цілнометалевим, з'явився знаменитий каролінзький меч із рейнської сталі та нова порода спеціальних бойових коней.

Але вони старіли, отримували поранення, які робили їх непридатними до дальшої військової служби, тому прагнули забезпечити власне майбутнє і свої родини, що і призвело до трансформації бенефіцій у феоди, поряд із якими з'явилися алоди (*alleux* – землі чи володіння, вільні від будь-якої залежності, що передавалися у спадок¹⁵⁹). Отримуючи бенефіції чи феоди, їх державці брали на себе також зобов'язання захисту населення цих територій, що змушувало їх займатися будівництвом та утриманням замків або інших укріплень.

Бенефіцій на Русі мав назву «кормління», фео́д називався «вотчина». Трансформація бенефіцій у феоди розпочалася у середині XII ст. і спочатку була поширена лише у Галицькій та Новгородській землях, в інших же ці процеси почали відбуватися вже після монгольського завоювання. Наявність у галицьких бояр спадкових феодів і зумовила їх прихильність до ідеології угорського баронства та опір політиці Романовичів, які втілювали модель візантійської централізації влади¹⁶⁰. Цей процес відображений у тексті Галицько-Волинського літопису. У розповіді про наближення у 1211 р. угорського війська, запрошеного боярами для заміни Ігоревичів на юного Данила Романовича, редактор виклав суть ідеології галицького боярства устами його лідера Володислава Кормильчика: «братѣ пошто смышляетеса не сии ли избиша ѡтци ваши и братѣю вашу а инѣи имѣние ваше разграбыша и дщери ваша даша за рабы ваша а ѡчѣствии вашими владѣша инии пришелици то за тѣхъ ли хочете дѣшу свою положить»¹⁶¹. Волинський редактор, не орієнуючись добре у галицьких реаліях і не знаючи справжньої долі згаданого боярина, який ризикнув зайняти князівський престол, із жахом написав: «...нашедѣ зло племени своегоу и дѣтемъ своимъ кнажения дѣла, вси бо кнази не призрахоу

¹⁵⁹ Jolliffe J. E. A. Alod and fee. *Cambridge historical Journal*. 1937. Vol. 5. No. 3. P. 225–234.

¹⁶⁰ Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 29–30 листопада 2007 р.). Львів, 2008. С. 44–45.

¹⁶¹ «Браття! Пощо ви вагаєтесь? Хіба не сі побили отців ваших і браття ваше? А інші майно ваше розграбували і дочок ваших оддали за рабів ваших. А *отчинами* вашими заволоділи інші пришелиці. То чи за тих ви хочете душі свої положить?» (Ипатьевская летопись. Стб. 724).

дѣтии его того ради»¹⁶². Цей літописний фрагмент засвідчує, що на Волині, як і у більшості земель Русі, у домонгольський період зберігалися бенефіції-кормління, що ставило боярство у певну залежність від князя, який надавав їх. Перехід до феодин-отчин тут почався вже у межах відновленої Галицько-Волинської держави у середині XIII ст. У 1241 р., повертаючись з Угорщини, Данило Романович зустрівся на Волині з іншим боярством, подібним до галицького: «...приде ко граду Дорогычиноу и восхотѣ внити во гра и вѣстьно бы емоу іако не внидеши во гра. вномоу рекшоу іако се былъ гра нашъ и ѿц нашъ вы же не изволите внити вонъ. И ѿиде мысла си иже бѣ послѣже ѿмъстье створи держателю града того»¹⁶³.

Суспільство Галицько-Волинської держави (Руського королівства), як і інших тогочасних країн християнського світу, складалося з трьох категорій: *oratores* (ті, що моляться), *bellatores* (ті, що воюють) і *laboratores* (ті, що працюють). Це визначення французького єпископа Адальберона Лаонського (†1031), наведене між 1027–1030 рр. у його «Поемі королю Роберту», справедливе для всієї християнської Європи X–XV ст.¹⁶⁴. До першої категорії в королівстві Русі належало духовенство Галицької, Перемишльської, Володимирської та Холмської єпархій (від початку XIV ст. на чолі з галицьким митрополитом), до того ж як світське, так і чернече. До другої – князі (король), бояри-дружинники і міністеріали (службовці княжої адміністрації), до третьої – купецтво (гості), ремісники, інше міське та сільське населення.

¹⁶² «знайшовши лиху племені своєму і дітям своїм, задля княжіння, бо всі князі не зглянулись на дітей його через це» (Ипатьевская летопись. Стб. 731). Цей фрагмент виключає можливість розгляду Володислава Кормильчича як слугу угорського короля Андрія II (Jusupović A. Bojar czy książę? «Uzurpacje» Wołodysława Kormiliczicza w narracji Kroniki halicko-wołyńskiej. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 137–146). Служба іншому володарю не грозить майбутньому дітей і онуків, а от узурпація князівської влади має зовсім інший зміст.

¹⁶³ «...прибув до города Дорогычина, і захотів ввійти в город, та було сповіщено йому, що не ввійде в град. Він сказав “Сеї град був наш і отців наших, а ви не дозволили ввійти увійти в нього”. І відійшов він, думаючи собі, що Бог колись же вчинить одплату державцеві города того» (Там само. Стб. 788).

¹⁶⁴ Bur M. Une étrange figure de l’an Mil: l’évêque Adalbéron de Laon. *Bur M. La Champagne médiévale dans son environnement politique, social et religieux (X^e–XIIIe siècles)*. Recueil d’articles. Paris, 2020. P. 45–56.

Сільське населення було чи не найбільш структурованим. Серед селян можна виокремити, по-перше, смердів, тобто вільних сільських господарів, яких навіть призивали до війська і з яких формували загони лучників й обозних команд (про це свідчить, зокрема, «Руська правда», де містяться окремі записи про коня смерда, якщо він втрачав його в поході). По-друге, це рядовичі – посаджені на землю колишні полонені-бранці або переселенці, які укладали з князями чи боярами угоду, яка визначала обсяги їх повинностей. По-третє, закупи (ролейні закупи) – ті, які працювали на землі господаря, відробляючи позичку з процентами. По-четверте, це половники – ті, які працюювали на чужій землі зі своїм чи чужим реманентом за половину врожаю. По-п'яте, вдачі, які відробляли переважно у сусіда позичку (*дачу*) і протягом цього часу жили на його землі. По-шосте, це прощеники (пущеники) і задушні люди – учорашні раби-холопи, відпущені на волю. Кожен із цих прошарків мав свій особливий побут, що залежало від матеріального становища селян. Так, смерди, сябри й рядовичі мали, як правило, власний реманент і худобу.

Ігор Фроянов мав цілковиту рацію, стверджуючи, що на Русі не було кріпацтва, хоча й перебільшував значення рабства (основна маса рабів йшла на експорт, на руських землях їх, як і холопів, переважно використовували як домашню обслугу)¹⁶⁵. Із тим, що смерди не були кріпаками, погоджувався і Борис Рыбаков¹⁶⁶. У феодальній системі кріпацтво взагалі відсутнє: населення сплачувало державний податок або його частину державцю-феодалу і несло певні повинності взамін за комендацію, тобто заступництво або особисту оборону з боку останнього, а також за користування його млином, бліхом для відбілювання полотна чи іншими баналітетами* або орендою землі.

Культурні характеристики. Галицько-волинські землі були одним із найрозвиненіших регіонів Русі. Давня архітектура (тобто оборонне та церковне зодчество і домобудівництво) увібрала східнослов'янські традиції, створивши на окраїнах оригінальні

¹⁶⁵ Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории. Ленинград, 1980. 256 с.

¹⁶⁶ Рыбаков Б. А. Смерды. *История СССР*. 1979. № 1. С. 41–58; № 2. С. 36–75.

* Тобто монопольним правом на використання розташованих на його землях об'єктів загального користування.

гуцульські, бойківські та лемківські прикарпатські стилі, які продовжували розвиватися на цих теренах до середини XIX ст.¹⁶⁷. Окремий розвиток отримало наскельне оборонне будівництво, яскравим прикладом якого є пам'ятка в Тустані¹⁶⁸. Оборонне мистецтво під впливом розвитку металеві артилерії саме тут одним із перших перейшло на багаторядну оборону¹⁶⁹, започаткувавши широке використання каменю (двометрові кам'яні мури у Холмі, кам'яні укріплення у Крем'янці, Данилові та ін.¹⁷⁰), а потім і пальчикової готичної цегли¹⁷¹. На Волині та Прикарпатті з'явилися і перші донжони на землях давньої Русі (Холм, Столп'є, Белавіно та ін.)¹⁷². Подібну трансформацію пережило і церковне будів-

¹⁶⁷ Щербаківський В. Дерев'яні церкви на Україні і їх типи. *Записки НТШ*. Львів, 1906. Т. 74. С. 10–32; Щербаківський В. Українське мистецтво. Львів; Київ, 1913. Ч. 1: Дерев'яне будівництво і різьба по дереву. XX+61 с.; Волков [Вовк] Ф. Старинные деревянные церкви на Волыни. *Материалы по этнографии России*. Санкт-Петербург, 1910. Т. 1. С. 21–44; Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. Київ, 1968. 463 с.; Жолтовський П. М. Деякі особливості народного будівництва українських Карпат. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1978. № 4. С. 61–68; Кармазин-Каковський В. Українська народна архітектура: хати і дерев'яні церкви XVIII ст. Рим, 1972. 53 с.; Кармазин-Каковський В. Мистецтво лемківської церкви. *Праці філософсько-гуманітарного факультету Українського католицького університету ім. св. Климента Папи*. Рим, 1975. 308 с.; Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат. Культурно-традиційний аспект. Львів, 2007. 640 с.; Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців. Львів, 2011. 428 с.

¹⁶⁸ Рожко М. Ф. Тустань. Давньоруська наскельна фортеця. Київ, 1996. 239 с.; Рожко М. Ф. Архітектура та система оборони Українських Карпат у княжу добу. Львів, 2016. 232 с.

¹⁶⁹ Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). Львів, 2014. 532 с.

¹⁷⁰ Раппопорт П. А. Холм. *Советская археология*. Москва, 1954. Т. 20. С. 313–323; Петрик В. «Archincivitas» – укріплені княжі резиденції Галицько-Волинської держави та їх роль у формуванні архітектури замків в Україні. *Замки України: дослідження, збереження, використання*. Галич; Київ, 2011. С. 296–393.

¹⁷¹ Buko A. Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu. *Archaeologia Historica Polona*. 2005. Т. 15. Nr 1. S. 69–83; Buko A., Dzieńkowski T., Gołub S. Rezydencja książęca na «Wysokiej Górze» w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010–2012. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 175–186.

¹⁷² У Холмі «вежа же средѣ города висока . ѿкоже бити с неѣ шкрѣтъ

ництво (кам'яні храми у Перемишлі, Галичі, Холмі та ін.), хоча візантійські традиції тут залишалися домінуючими до кінця епохи¹⁷³. Галицькі та волинські міста мали також розвинені водопостачання та каналізацію¹⁷⁴. У міських громадах були організовані

града посадана каменем на высоту . еї лакоть . создана же сама . девомъ тесанымъ . и оубѣлена яко сырѣ . сватащиса на всеи стороны . стюденѣць рекомыи кладазѣ близь ея бѣ . сажении имоущи .л.е.» [«...вежа посеред города висока, щоб бити з неї довкола города. Знизу зведена з каменю 15 ліктів у висоту, а сама зроблена з тесаного дерева і вибілена, як сир, сяяла вона на всі сторони. Близь неї був студенець, тобто колодязь, що мав 35 сажнів»] (Ипатьевская летопись. Стб. 844). Цей донжон розкопала і дослідила на початку ХХІ ст. експедиція А. Буки, Т. Дзіньковського, З. Голуба за участі В. Петрика, який обґрунтував і виконав графічну реконструкцію пам'ятки.

¹⁷³ Лукомський Ю. Архітектурна спадщина давнього Галича. Галич, 1991. 38 с.; Лукомський Ю. Білокам'яний храм на передмісті Двінього Галича. *Записки НТШ*. Львів, 1998. Т. 235. С. 594–596; Лукомський Ю. Успенський собор Давнього Галича (за результатами досліджень 1992–2000 років). *Записки НТШ*. Львів, 2002. Т. 244. С. 578–607. Новітні російські дослідники намагаються довести, що білокам'яне будівництво у Галицькій і Волинській землях було занесено в часи Юрія Долгорукого володимиро-суздальськими майстрами, які перейняли його у німецьких майстрів, знайомих із технікою зведення Шпаєрського собору, збудованого у 1027–1061 рр. (Заграевский С. В. Юрий Долгорукий и древнерусское белокаменное зодчество. Москва, 2001. С. 27–80).

¹⁷⁴ Найдавніший львівський водогін, знайдений археологами у районі Старого ринкового майдану на Підзамчі, був споруджений у ХІV ст. із керамічних труб діаметром 10 см і завдовжки приблизно 30 см (Терський С. Старий Ринок у Львові (за даними археологічних досліджень). *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*. Галич, 1998. С. 61–64); Із появою нового Ринку у другій половині ХІV ст. із таких самих трубок було прокладено водогін із боку вул. Домініканської, куди вода йшла з личаківських пагорбів (Шишак В., Лазурко О., Немчук В., Терлецький В. Результати археологічного нагляду на площі Ринок, 2 у 2004 р. *Археологічні відкриття в Україні 2003–2004 рр.* Київ, 2005. С. 325–326); У 1407 р. львівський магістр прийняв рішення перейти на водогони з дерев'яних труб теж із внутрішнім діаметром 10 см, як було прийнято у європейських містах. Було запроваджено спеціальну посадку *рурмейстера*, який відповідав за такі водогони (Czarewiczowa Ł. Wodociągi starego Lwowa. 1404–1663. Lwów, 1934. S. 74); Керамічні труби залишилися тільки у водогонах міських лазень. Одна з давніших громадських лазень згадана у магдебурзькій грамоті Болеслава-Юрія Тройденівича м. Сяноку. У Львові їх було більше (Терський С. Медицина, гігієна, санітарія. *Історія Львова*. Львів, 2006.

вивезення сміття та генеральні прибирання перед великими церковними святами¹⁷⁵.

Праці Володимира Александровича свідчать про високий рівень малярства, чому сприяли як візантійські зразки (зокрема, ікона Холмської Богоматері), так і певні впливи католицького мистецтва¹⁷⁶. Юрій Ясіновський започаткував дослідження церковного співу та музики на галицько-волинських землях¹⁷⁷. Відомі Галицько-Волинський літопис, твори Кирила Туровського, галицькі рукописні Євангелія 1144 та 1357 рр. та інші рукописні книги¹⁷⁸, пам'ятки княжих канцелярій¹⁷⁹.

Т. 1: 1256–1772. С. 166–167); За водовідведення з 1405 р. відповідав каналізатор, а від 1479 р. під час брукування вулиць будувалися підземні канали для відведення води і нечистот в оборонний рів (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. Львів, 2002. С. 97, 123).

¹⁷⁵ У Львові від 1408 р. за вивезення сміття і відловлення бездомних собак відповідав міський кат. Із 1548 р. було введено спеціальну посаду асенізатора (Терський С. Медицина, гігієна, санітарія. С. 167).

¹⁷⁶ Александрович В. Українське малярство XIII–XV ст. Львів, 1995. 200 с.; Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. Львів, 1999. 132 с.; Александрович В. Холмська ікона Богородиці. Львів, 2000. 40 с.; Александрович В. Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія. Львів, 2010. 465 с.; Александрович В. Ікони часів Лева Даниловича. *Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Київ, 2011. Вип. 11. С. 307–326; Александрович В. Дар Львова. Львів, 2014. Вип. 1: Мистецтво XIII–XVI століть. 194 с.; Александрович В. Холмська ікона Богородиці з Еммануїлом. Львів, 2018. 144 с.

¹⁷⁷ Ясіновський Ю. Українська сакральна монодія: історія, тексти, музично-стильові наверстування. Київ, 1998. 40 с.; Ясіновський Ю. Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу. Львів, 2011. 467 с.; Ясіновський Ю. Питання музичної форми у піснеспівах сакральної монодії Східного обряду (за нотолінійними транскрипціями ранньомодерної доби). *Українська музика*. 2012. № 2. С. 41–51.

¹⁷⁸ Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів, 2003. 188 с.

¹⁷⁹ Купчинський О. Дослідження і публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII – першій половині XIX ст. *Київська Русь: культура, традиції*. Київ, 1982. С. 129–149; Купчинський О. Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть. *Записки НТШ*. Львів, 1996. Т. 231. С. 129–149; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. 1282 с.

Окремі місцеві автори, які писали латинською мовою, якою користувалася вся європейська еліта, зокрема Григорій з Сянока (1406–1477)¹⁸⁰, Юрій Котермак (Дрогобич) (1450–1494)¹⁸¹ чи Григорій Самборчик (1523–1573)¹⁸², були знайомими в усій Європі. Західноукраїнські землі першими відчували вплив Ренесансу. Цьому сприяли як поява гуртка Джан-Марія Падовано у Кракові, звідки вийшла шеренга львівських архітекторів кінця XVI ст. і зачинатель ренесансної скульптури в українських землях Себастьян Чешек¹⁸³, так і замовлення грецьких, італійських і польських меценатів із числа міської та шляхетської верхівки. Одними з ренесансних архітектурних перлин є львівські палац Корнякта і каплиця Трьох святих у Руській церкві (йдеться про перенесену зодчим Петром Красовським у камінь тридільну гуцульську церкву¹⁸⁴). Західноукраїнські

¹⁸⁰ Nowicki A. Grzegorz z Sanoka, 1406–1477. Warszawa, 1958. 256 s.

¹⁸¹ Кревецький І. Прогностик Юрія Дрогобича – наша найстаріша печатна книжка. Появилася 1483 р. в Римі і присвячена Папі. Її автор: Галичанин. *Нова Зоря*. Львів, 1932. Ч. 32 (1 травня); Ісаєвич Я. Юрій Дрогобич. Київ, 1972. 121 с.; Тимошенко Л. Видатні дрогобичани: Юрій (Котермак) Дрогобич і Мартин Лятерна. *Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.)*. Дрогобич, 2009. С. 47–53; Голик Р. Георгіус з Русі в країні (див: Юрій Дрогобич і стереотипи європейської ментальності XV–XVI ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2011. Вип. 14–15. С. 61–73).

¹⁸² Nadolski B. Grzegorz z Sambora (Czuj Vigilantus) (1523–1573). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1961. T. 9/2. Zesz. 41. S. 85–86.

¹⁸³ Любченко В. Львівська скульптура XVI–XVII століть. Київ, 1981. С. 30–39; Kozakiewiczowa H. Renesans w Polsce. Jan Maria Moscazowany Padovano. Warszawa, 1983. 330 s.; Войтович Л., Ощипок Н. Миколаїв над Дністром: місто і люди. Львів, 2020. С. 135–139.

¹⁸⁴ Łożyński W. Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku: architektura i rzeźba. Lwów, 1901. S. 32–37; Крыловский А. Львовское Ставропигийское братство. Киев, 1904. С. 31–37; Łoza S. Architekci i budowniczy w Polsce. Warszawa, 1954. S. 158; Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. Київ, 1966. С. 77–94; Ісаєвич Я. Успенське братство. *Історія Львова*. Львів, 2006. Т. 2: (1256–1772). С. 141–147; Małkiewicz A. Krasowski (Crassowski, Krassowski) Piotr. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1970. T. 15. S. 210; Бірюльов Ю. Красовський Петро. *Енциклопедія Львова*. Львів, 2010. Т. 3: К / під ред. А. Козицького. С. 594; Козицький А. Соціальні і національно-конфесійні конфлікти. *Історія Львова*. Львів, 2006. Т. 2: (1256–1772). С. 130–140; Войтович Л., Ощипок Н. Миколаїв над Дністром: місто і люди. Львів, 2020. С. 140–144.

землі зберегли ще чимало архітектурних пам'яток того часу, частина з яких, на жаль, нині руйнується.

Подібно розвивалося образотворче мистецтво, використовуючи як давні традиції галицького і волинського малярства, так і європейські впливи. Визнання, зокрема, здобули малярські осередки Львова, Жовкви, Перемишля, Самбора, а також Волині¹⁸⁵. У багатьох храмах збереглися давні розписи та ікони. Багаті колекції знаходяться у збірках Львова, Луцька, частина з них осіла у відповідних фондосховищах сусідньої Польщі (Перемишль, Сянок, Люблін). Не лише вихідці зі Львова, а й з інших невеликих міст навчалися у відомих європейських університетах¹⁸⁶. Продовжувало розвиватися шкільництво¹⁸⁷, де братські православні школи потроху поступилися єзуїтській шкільній традиції. Зокрема, Орден єзуїтів скористався зі сприятливої політичної кон'юнктури для перетворення єзуїтського колегіуму (де свого часу навчався Богдан Хмельницький) в університет (1661)¹⁸⁸. Розвивалося також книгодрукування¹⁸⁹, тривалий час у книговиданнях домінувала міжконфесійна полеміка, яка помалу стихла аж у середині XVIII ст. Ширилися музичне і театральне мистецтво. Найдавніші українські інтермедії Ярослав Гаватович написав у Кам'янці Струмиловій на Львівщині для міського мандрівного театру (1619)¹⁹⁰.

¹⁸⁵ Александрович В. Львівські малярі кінця XVI ст. Львів, 1998. 200 с.; Александрович В. Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища. Львів, 2000. 312 с.; Александрович В. Майстри «малю» осередків українського малярства історичного перемишльсько-львівського регіону першої половини XVII ст. *Соціум*. 2013. Вип. 10. С. 9–30.

¹⁸⁶ Нудьга Г. Українські студенти в університетах Європи XIV–XVIII століть. *Український календар*. 1968. Варшава, 1967. С. 315–319; Нудьга Г. Перші магістри і доктори: українські студенти в університетах Європи 14–18 ст. *Жовтень*. 1982. № 3. С. 89–101.

¹⁸⁷ Качмар В. Початкова і середня освіта. *Історія Львова*. Львів, 2006. Т. 1: (1256–1772). С. 334–345.

¹⁸⁸ Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1894. 820 s.; Кметь В. Львівський єзуїтський університет (1661–1773). *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*. Львів, 2011. Т. 1: А–К. С. 16–37.

¹⁸⁹ Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. 520 с.; Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства. Львів, 2000. 222 с.

¹⁹⁰ Павлик М. Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р. *Записки НТШ*. Львів, 1910. Т. 35–36. С. 1–44.

Тут проходила діяльність композиторів і музичних теоретиків Себастьяна з Фельштина (1480–1490 – 1544–1549)¹⁹¹ та Мартина Лєополіти (бл. 1530–1589), які вагомо впливали на розвиток багатоголосого співу. У Львові збереглися колекції давніх музичних інструментів із ранньомодерної доби. У XVII ст. хорова капела існувала при дворі львівського єпископа Йосифа Шумлянського; її очолював диригент і композитор Симеон Пекалицький (1630–1688), пізніше він очолив придворну капелу царя Федора Олексійовича у Москві¹⁹². Оркестри та капели при магнатських дворах та магистратах були звичним явищем, як і запрошення для виступів європейських музикантів. Загалом, західноукраїнські землі протягом середньовіччя та ранньомодерної доби демонстрували досить інтенсивний розвиток у руслі європейської християнської цивілізації, відігравши важливу роль у формуванні і становленні української нації.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

¹⁹¹ Stępień B. Sebastian z Felsztyna. *Kameron*. 2005. Nr 1–2(48–49). S. 242–245.

¹⁹² Калібаба Д. Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини. Чернігів, 1998. С. 110–171.